

A GABONA KÉZI VETÉSE MAGYARORSZÁGON

BALASSA IVÁN

SZABÓ LÁSZLÓ kedves barátom 60. születésnapjára

1. A magyar földműves ember egyik legfontosabb, legnagyobb körültekintést, gondot, szeretetet kívánó munkája a gabona elvetése, hiszen abból készült a 'fehérkenyér' a jólét kifejezője, jelképe. * *Ha kenyér van, minden van* – állapítja meg az általánosan ismert közmondás. Ha ehhez még hozzávesszük Pál apostol (2Kor. 9.10.) bibliai szavait: „A ki pedig magot ad a magvetőnek és kenyeret eleségül ad és megsokasítja a ti vetéseket és megnöveli a ti igazságotoknak gyümölcsét”, akkor előttünk áll a földművelés kezdő munkájának jelentősége, melyhez nagyon sok mondás, példabeszéd fűződött.

Kós Károly szavait az egész magyar nyelvterületre általánosíthatom: „...a kalotaszegi földműves számára a vetés jóval jelentősebb, mint maga az egyébként gépies fizikai munka, hiszen jórészt a vetés sikerén múlik az egész jövő évi termés és ezzel a család mindennapi kenyérének biztosítása. Ezért összpontosul e művelet körül racionális megfontolás, elődöktől 'örökölt' tapasztalati tudás, megkötés és analógiás varázslás, mágikus praktika, vallásos hit és minden, ami a növénytermesztés e lényeges mozzanatát – a magnak az anyaföldbe juttatását és az ember javára való termékenységet meggyőződése vagy akár bizonytalan feltételezése szerint – sikeressé teheti” (Kós 1941–44. 73).

Ezzel az útmutatással elindulva próbálom ezt a sokrétű kérdést felvázolni. A munkát nehezíti, hogy a történeti adatok nagyon esetlegesek, hiszen a munkát mindenki ismerte, ezért nem tartották részletes megörökítését szükségesnek. Inkább csak a 18. század második felétől kezdve szaporodnak a rá vonatkozó adatok, amikor a magyar mezőgazdasági irodalom, majd a 19. század elejétől az ilyen folyóiratok is napvilágot látnak. A néprajzi kiadványokban is elsősorban az Alföldről származó feljegyzések száma nagyobb, míg Erdélyből, főleg a Székelyföldről, éppen úgy kevés adattal rendelkezünk, mint ahogy Dunántúlról is elég foghíjasok ismereteink. Nehezíti az összefoglalás elkészítését az is, hogy a korábbi gyűjtések nagyobb része vagy a technikai leírásra terjed ki vagy a hitvilág egy-egy elemét örökölte meg. Csak ritka kivételes esetben kapcsolták össze a kettőt, pedig ez nemcsak a teljességet segíti elő, hanem a jobb megértéshez is hozzájárul. Ezért az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy a technikai leírást, a gabonavetés műveletét a vallási elemekkel, a hiedelmekkel és babonákkal együtt mutassam be, és ahol lehetséges, ott a nyelvtörténet, etimológiai eredményeit is felhasználjam.

2. *A gabona vetőmag kiválasztása és előkészítése* (Asz. 1997. passim) címen egy terjedelmesebb dolgozatot írtam, ezért itt most csak annak eredményeire utalok. Már a 16. századtól kezdve nyomon tudjuk kísérni, hogy a magyar földműves milyen nagy gonddal választotta ki a vetőmagot. A kikelés után sokszor már kijelölte azt a területet,

* Készült az OTKA támogatásával

ahonnan majd a vetőmagot betakarítja. Ezt gondosan megtisztította a gyomoktól, védte a kártevőktől. A búzából a belekeveredett rozsszálakat eltávolította (*rozsolás*). A betakarítás után a magnak szánt szalmában lévő gabonát külön rakta olyan helyre, ahol a legkisebb károsodásnak lehetett kitéve. Rendszerint a megelőző évi magot vetette el, mert azt érettebbnek tartotta.

A vetőmagcsere közelebről és távolabbról már évszázadok óta ismert és ennek egy dél–észak iránya állapítható meg. A jobbágyok a majorsági földekről, később a részes aratók az uradalomtól szereztek be jobb minőségű vetőmagot. A vándor fazekasok árujukért kapott gabonát többért adták el vagy nagyobb mennyiségért cserélték.

A gabonavetőmag megtisztítására különösképpen ügyeltek. Szóráskor abból válogatták, mely legmesszebb hullott le, vagyis a legsúlyosabbnak bizonyult a széllel szemben. Ezek után még gondosan megrostálták, szelelték, hogy a szennyeződést, a gyommagvakat – különösen a konkolyt – eltávolítsák belőle. A téli napok foglalatossága közlé tartozott, hogy a teknőbe öntött magot alaposan megtisztították. Ezt a műveletet nagy- és kisbirtokon egyaránt végezték. Ha pedig még mindig maradt benne göröngy, por stb., akkor éppen úgy megmosták, mint a kenyérnek szánt gabonát, melyet a vetőmag fontosságában megelőzött.

A vetőmagot külön tárolták hombárban, hordóban ott is, ahol egyébként föld alatti vermekben raktározták el. A legnagyobb ínségben sem nyúltak hozzá, mert felélésével a következő évi termést veszélyeztették volna.

Az üszögöt, rozsdát és más betegségeket tiszta vetőmaggal, varázslással, mágikus eljárásokkal igyekeztek elhárítani. A 18. század végétől tűnik fel nálunk a csávázása, vagyis a gabonának állati, növényi vagy ásványi vegyületben való beáztatása.

A vetés kezdetének meghatározása

A munka kezdetének meghatározását rendkívül fontos feladatnak tekintették, melytől a termés eredménye sokban függött. Figyelték az égitestek: főleg a hold, csillagok járását. A naptárok, csíziók, egyes szentek napjai ugyancsak meghatározhatták. Sok esetben hiedelmekkel, babonákkal, varázslásokkal vagy éppen természeti megfigyelésekkel, tapasztalatokkal kötötték össze a kezdést. Lássunk ezekből most egy csokorra valót.

A vetés idejével kapcsolatban viszonylag kevés történeti adattal rendelkezünk. Erdélyben (szász) 1394-ben egy birtokmegosztás alkalmával előírták, hogy a szóban forgó föld elkülönítését szeptember 8-ig, vagyis Kisasszony napig kell véghezvinni, minden bizonnyal azért, mert ezután megindul az őszi vetés alá a szántás (*Szabó István* 1975. 26). 1523-ban az egervári (Zala m.) uradalomban előírták a jobbágyok számára, hogy a majorsági földeket ősszel Mihály-napkor, tavasszal György-napkor kell megszántani, és a rákövetkező napokon bevetni (Uo.).

Néhány erdélyi 17. századi feljegyzés is arról tanúskodik, hogy az őszi vetést szeptemberben igyekeztek elvégezni. 1604: „eozzel zent Mihalj tauat uette be egj feldeket” (Udvarhelyszék. SzT 1. 877); 1590: „melj feoldek be vetése lett Kis azzoni nap tayba” (Udvarhelyszék. SzT 1. 879). Kolozsvárt is szeptember lehetett a vetés ideje: „1606: 22 7bris Vettettem el az zegeniek zamara haro(m) köből buzat...” (Kolozsvár. SzT 3. 116). A balázsfalvi udvarból (Alsó-Fehér m.) az udvarbíró 1670-ben ilyen utasítást kapott: „...őszi buzát, árpát, rozstot, alakórt ad primum octobris mind elvetesse” (SzT 3. 116).

Lippay János (1662/1721. 39. 9) az őszi rozsvetésére Szt. Egyed (szeptember 1.) ajánlja. „Az őszi vetes, legjobb Sz. Mihály (szept. 29) nap előtt, két, vagy három héttel,

avagy annyi üdővel az után. Előbb kell az magas, és fővényes földeket bé vetni, hogy sem mint az alacson, és lapály helyeket” (Uo. 43–44). Lippay János széles körű ismeretét és gondolkozását „Az Kegyes Olvasohoz” intézett bevezetője, de különösen annak néhány mondata jellemzi: „...egy arányú regulát nem szabhattam az egész Magyar Országra; mivel Magyar Országának részei, és tartományi sem mind egy arányúak: mert néhol mind csak sík mezők, és lapály földek vannak, úgy mint Tiszántúl, a Nyírbe, Budán alól a pusztákon, más sok helyeken-is; és azért melegebb tartományok-is azok. Némely része elegyes, hegyes völgyes, dombos, és egyenes-is. Némely pedig csak hegyes, és foltonként vannak völgyeken a szántó földek, imitt amott az irtványok: ilyenek Trincsennek egy része, Turócz, Liptó, Árva, Szepes vármegyék, és Lengyel Ország felé a Krainak. Az hideg-is jobban éri őket és tovább tart. Hasonlóképpen a majorságbeli munka-is előbb jár, a hol melegebb vagyon, az a hol közép szerént; utólylára a hol leg hidegebb vagyon. Kiki mind azért alkalmaztassa magát az az földnek csinnyához, és az égnek szokott folyásához, és a régi meg ért szántó embereknek értelmes serénységéhez...”. Tudomásom szerint ez az első olyan magyar feljegyzés, mely a helyi talaj, időjárás jelenségek figyelembevételét ajánlja.

Bél Mátyás (1984. 125) 1730 körül az egész országra vonatkoztatva azt állapította meg, hogy szeptember elején vagy legalább két héttel Mihály-nap előtt vetik a búzát, a rozst és az árpát. *Nagyváthy János* (1821. 102) a vetés idejéről azt tartja: „...tanácsosabb korán vetni, mint későn. A régiek már Egyed napkor (szept. 1.) vetettek ama Csizió verse szerint: Vess búzát Egidi, árpát zabot Benedicti. Sőt 1783-ban már Bertalan napkor (aug. 24) zöld vetést láttam Sz. Király Szabadiban” (Veszprém m.).

A mezőgazdasági szakirodalom a 19. század első negyediben azt írta, hogy „A búza-vetésnek leg-jobb és legalkalmasabb ideje a mi Klimánkban (ti. Komárom környékén – B. I.) September elejétől fogva Október közepe tájáig tart. Ehhez még hozzáfűzték, hogy a melegebb déli területeken pl. a Bánátban ezt még október végéig is kiterjeszthetik (MGB 1824. 85).

A 20. század elején a szakemberek megállapították, hogy a búzát szeptembertől november közepéig vetik, de minél hamarabb földbe került, annál jobb termést lehet remélni. Az őszi árpa augusztus és szeptember. Míg tavasszal március elejétől április végéig az időjárásnak megfelelően kell vetni (ML passim).

Azt hiszem, hogy a fenti néhány adat, ha nem is bizonyítja, de legalább érzékelteti, hogy az utóbbi 5–6 évszázad alatt a legfontosabb gabonaneműink vetési ideje nem, vagy alig változott. A különbségek elsősorban abból adódtak, hogy egyre inkább figyelembe vették a talajt, az időjárást, a fajta- és egyéb adottságokat, melynek megfelelően a Kárpát-medence különböző vidékein ugyanannak a gabonának máskor és máskor volt a vetése. Bizonyos időpontok, időszakok azonban tájékoztatást adtak és most ezek közül lássunk néhányat.

1. Az égitestek meghatározó szerepe

A Hold az az égitest, melynek a termesztett növényzetre gyakorolt hatását a legrégebbi időtől kezdve hitték és számon tartották (*Balassa Iván* 1997. passim), különösen igaz ez a megállapítás a gabonavetés időpontjának, időszakának kijelölése esetében.

Lippay János a Hold és a növényvilág kapcsolatában általánosságban megállapította, hogy a holdfogytára vetett vagy ültetett növények gyökerekre, a holdtólte előtt elvetettek pedig szárakra, termésükre gyarapodnak (1662/1721. 24). A továbbiakban pedig azt javasolja, hogy „Ha az új hold előtt, vagy utána három nappal vetsz búzát nem nő abban konkoly. Némely helyeken Kántor héten vetnek” (Uo. 44).

Nagyváti János (1791. 2. 212–213) már a rómaiaknál is kimutatja a Hold és a gabonavetés időpontjának összefüggését: „A Gazdák még arra is vigyáznak, hogy Hóld-töltén, vagy fogytán jobb-e vetni? A Régiek azt tanítják, hogy Újjságon leg-jobb vetni, és Hóld-fogytán aratni. Hóld-töltén bé-hordani”. Ő maga azonban *Mitterpacherrel* együtt (1779–94. passim) azt vallja: „...a Vetés jó, tsak alkalmas időben essék, akár mint legyék a Hóld-világ”. Három évtizeddel később, hogy egyes gazdák véleményét, hogy újholdkor nem akarnak vetni, azért tudja elfogadni, mert „...az Újhold harmad nappal elébb, vagy utóbb esőt szokott hozni; e pedig a frissvetésre soha se vólt jó” (*Nagyváthy János* 1821. 102–103).

A Hold és a vetés elkezdésének idejére a kalendáriumok is adtak tanácsokat. A sok lehetőségből a Miskolci Nemzeti Kalendárium 1819. évi kötetének gazdasági tanácsai közül a következők: „Az Őszi vetésről is azt tartják a gondos Mezei Gazdák, hogy két vagy három Héttel legjobb Sz. Mihály nap előtt, ki vált ha újhold után 3 nappal esik a vetés, úgy a konkoly nem vesz hatalmat rajta” (*Viga Gyula* 1987. 52). A tavasziakkal kapcsolatban pedig azt ajánlja, hogy „Újságtól fogva Hóld töltéig...” vessék (Uo. 49).

A gyakorlati gazdák a hold változását figyelemmel kísérték a vetés elkezdésének megállapításakor. 1792: „Árpási (Pusztakamarás, Kolozs m.) határon vetettem 100 véka zabot éppen hold fogytán, némellyek úgy tartják, hogy az ollyant a Bolha nem rontya. Újságra nem vettem, ha nem már ezután többet is vettetek” (Sztrezakercsesóra, Fogaras m. SzT 5. 224).

A Hold, a vetés, az eső kapcsolatát még a 19. század közepén sem tekintették eldöntöttnek, még egy olyan munkában sem, melynek alapját egy angol kézikönyv alkotta (KBM. 1. 144). Az 1911-ben megjelent Mezőgazdasági Lexikon is megállapította: „A hold tudvalevőleg minden 26-ik napon megújul, és ezen megújulást régi időben az időváltozással hozták kapcsolatba, sőt még ma is sokan hisznek benne és nem egy gazda erre alapítja számítását az időváltozás tekintetében” (1. 482).

A Hold és a vetés kapcsolata a paraszti gyakorlatban éppen úgy nyomon követhető, mint ahogy számos hiedelem, szinte rítus-formában kimutatható. *Pócs Éva* (1990. 669) ezzel kapcsolatban megjegyzi: „...feltűnően szegényes a földművelést kezdő és kísérő mágikus gyakorlat, legalább a magyar parasztság jelenkori gyakorlatában”. Ilyen formában a megállapítással egyet lehet érteni, hiszen ilyen adatokat legfeljebb emlékként lehetett az utóbbi évtizedekben feljegyezni. *Szendrey Zsigmond* és *Szendrey Ákos* hat évtizeddel ezelőtt még sokkal szerencsésebbek voltak a földművelés hiedelemvilágával kapcsolatban, amikor megállapították, hogy az „...az irtástól kezdve a behordásig és feldolgozásig tele van babonás szokásokkal és hiedelemmel, ami mind a gonosz hatalmának távoltartására, elriasztására és ártalmak megelőzésére tartozik” (1943. 221).

A Hold és a mezőgazdaság kapcsolatáról legutóbb a *Magyar Néprajz* című nagy összefoglalásában *Szabó László* írt (1990. 728): „A Hold növekvő vagy fogyó állapotához számos hiedelem kapcsolódik: a növekvő Hold idején kell bizonyos gazdasági stb. cselekvéseket végrehajtani, hogy szerencsés legyen kimenetelük, fogyó holdnál ezek tilosak (pl. vetés, közösülés, valamely vállalkozás)”. Lássuk ezek után, hogy az utóbbi másfél század esetlegesen feljegyzett néprajzi adatai mit mondanak a Hold és a vetés kapcsolatáról.

Ipolyi Arnold (1929. 2. 9.) a Csallóközből a 19. század közepéről ismerteti a Hold és a gabonavetés kapcsolatát: „Nálunk természetesen mint gazdász s földművelő népnél a gabona vetés, növény ültetés idejének holdszakok szerinti intézéséről... még legtöbbet tud a néphit és szokás. Így Karcsaynál (u. muz. 2, 496) a csallóközi néphit: 'a hold fogytakor semminemű vetés vagy ültetés nem jó...: hold tölte ellenben hasznos... még

részletesben értesülünk egyes gabona...nemek vetések idejéről csallóközi néphitről (Fehér gy. 248): 'gazdaemberek, um. hold változásainál ezeket tartják szem előtt:... a búzát új hold előtt 2–3 nappal, vagy pedig után ugyan annyival kell elvetni, és pedig középszerű földbe, mert ha az új holdkor jó vetni, de még jobb hold töltén; árpát kövér földbe új hold után, soványba hold töltén...'

Újholdkor nem vetettek búzát, úgy vélvén, hogy annak csak fele termése lesz (Felsőfüld, Kolozs m. *Kós Károly* 1941–44. 71). Ugyanezt mondták Torda-Aranyos megyében is, hozzátoldva, hogy az ekkor vetett búza csak virágzik, de nem köt meg (ÚMTsz); ilyen feljegyzést ismerünk a Délvidékről is (pl. Szaján, Torontál m. MTsz). Azt tartották Szatmárban is (pl. Nagygéc *Szendrey Zsigmond* 1928. 30), hogy a holdújságon vetett gabona nem hoz termést. Ezt a hiedelmet a palócok körében is megtaláljuk (Nagyvisnyó, Bánfalva, Bánhorvát Ethn. 22. 298). Újságon, fogytán nem szabad vetni, mert akkor nem terem semmi (*Vargyas Lajos* 1945. 61. Makád, Pest m.), és ugyanúgy vélekednek Kórógyon (Szerém m. SzlavSz) is. Vásárosmiskén, Kemeneskápolnán (Vas m. Ethn. 49:230) újságkor nem vetettek, mert az ilyenkor vetett gabona csak virágzott, de nem kötött. Rábagyarmaton (Vas m. Ethn. 43.159), Vépen (Vas m. Ethn. 31:100) újholdkor azért nem szabad volt vetni, mert az ilyen gabona gazos lett volna. Máshol meg azt tartották, hogy az ilyenkor földbe kerülő gabona az üszöggel együtt fejlődött volna (Bény, Esztergom m. *Novák József* 1913. 53). Ezt a néhány adatot a magyar nyelvterület különböző részeiről vettem. Ezekből a szórványos adatokból az derül ki, hogy az újhold első napján vetett gabona nem fejlődött megfelelően, gazossá, üszkössé vált.

Ezért sok helyen az újhold harmadik vagy azt követő napokon kezdtek munkához. Ehhez a legtöbb példát Baranyából ismerjük: „A vetés ideje... harmadnapos újholdkor van” (Berkesd, Cserdi), illetve „Ha hétnapos a hold erős lesz a vetés” (Vasas. *Berze Nagy János* 1940. 170–172). Visontáról (Heves m.) általánosságban állapította meg a feljegyző: „Akkor már, mikor nyól a hold, akkor vetettek” (*Hoppál Mihály* 1975. 110).

A közölt adatokból és saját gyűjtéseimből úgy látom, hogy a Hold első negyedének második felét vagy a második negyedet tartották a legalkalmasabbnak a vetés megkezdésére. De találkozunk más felfogással is.

Zagyvarékaszon (Szolnok m.) újholdkor vetik a búzát és a munkát akkor is elkezdi, ha csak fél napra tudnak kimenni. Azt tartják: „Újhold van, mos már lehet vetni a búzát” (*Pócs Éva* 1964. 25). Sőt általánosságban is megállapította *Pócs Éva* (1990. 669): „Közismert hiedelem volt – mint más termények vonatkozásában is –, hogy 'újságkor', azaz újholdkor kell vetni és holdtöltek vagy holdfogytán tilos”.

Néhány helyen mégis a teleholdkor végzett vetést vélték sikeresnek (Vasas, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 172). Doroszlón ilyenkor vetettek mondván, hogy az így vetett búzából telnek a zsákok (*Kovács Endre* 1993. 25). Máshol egyenesen tiltják a teleholdon történő vetéskezdést (Zagyvarékas, Szolnok m. *Pócs Éva* 1964. 25). Berettyóújfaluban teleholdkor kezdenek a vetéshez készülődni, mert az „Új hold esőt hoz” (*Sándor Mihályné* 1976. 222). Tiltották a holdfogytán is a vetés megindítását (Ethn. 56:61), máshol meg azt is mondják, hogy „...hát olyankor, mikor nincs hold, olyankor ne fogjál semmibe” (Visonta, Heves m. *Hoppál Mihály* 1975. 110). Még a közmondás is azt tartja: „holdfogytán született” vagyis élehetetlen, gyámoltan ember (*O. Nagy Gábor* 1976. 287).

Mindezekkel szemben áll *Lippay János* (1662/1721. 44) tanácsa, mely szerint legjobb „Sz kereszt föl magasztalása előtt, vagy utána, utolsó negyedén a holdnak” elkezdeni.

Egységes állásfoglalást az egész nyelvterületre nem lehet megállapítani. Ennek oka helyenként a kalendáriumok, csízók változó tanácsa, talán a nem mindig pontos

megfigyelés és lejegyzés. Mindezek ellenére úgy látom, hogy a legelterjedtebb vetési időszak a növekvő Hold időszakára, annak inkább a középső részére esett.

A Nap és a Hold egyszerre történő megjelenésekor voltak, akik ellenezték a vetés elkezdését. 1824: „...ne legyen két fény az vetés idején, azt gondolom, hogy ámbátor ezt futólag képtelenségnek nézi is az ember, de benne mégis igazság rejtőzködhetik...” (Vrány, Krassó-Szörény m. MGB 273). Éppen az ellenkezőjét állítják Máriacsaládról (Bars m.) 1846: „...egészséges magot vetünk jól megművelt földbe, s akkor mikor az égen két fény azaz: hold és nap látható” (MG 2. 933). A kérdésben később sem alakulhatott ki egységes vélemény, mert magam jegyeztem fel több mint egy évszázaddal később az abaúji Hegyközben: „...mikor a hold és a nap egyszerre van az égen, ahogy mondják két nap van az égen, akkor tartózkodni kell a vetéstől” (Balassa Iván 1964. 74).

A csillagképek közül a *Fiastyúk* (Plejádok), más néven *hetevény* (Székelyföld, Baranya m. MTSz, ÚMTSz) játszik szerepet a vetés kezdőnapjának meghatározásában. Nyáron meg kell jegyezni, hogy a gazda melyik napon látta először és ősszel egy olyan napon kell először a búzát a földbe juttatni. Így tartják ezt Erdélyben Magyarózdton (Alsó-Fehér m. *Bálint Sándor* 1977. 2. 293). Adorjánban (Szatmár m. SzamSz), amelyik nyári napon a *Fiastyúk* megjelenik, azt a napot fel kell jegyezni, hogy ősszel ugyanolyan napon kezdjék el a vetést és akkor nem lesz a termés üszögös... Ugyanígy jártak el az abaúji Hegyközben (Balassa Iván 1964. 74) és Karancskeszin (Nógrád m. Balassa Iván 1989. 29) a Palócföldön. Hosszúhetényben (Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 171): „A vetést azon a napon kell kezdeni, amelyen a gazda meglátja a hetevény-t”. Az egymástól nagy távolságra lévő, szemléletükben és tartalmilag is megfelelő adatok alapján arra lehet következtetni, hogy esetleg ez a hiedelem nagyobb összefüggő területen meglehetett. Ezt inkább bizonyítja, mint cáfolja, hogy a két különböző névhez is ugyanaz az elképzelés járul. Egyébként az ilyen mozgó elhatározás nemcsak ez esetben található meg a vetéssel kapcsolatban, hanem naptárilag pontosan meghatározott dátumok esetében is (pl. Üszögös Péter).

2. Naphoz, időszakhoz kötés

Szívesen kötötték a vetés megkezdését egy-egy szent napjához, illetve tiltották azt azon a napon, vagy annak hetében. De a hét egyes napjait sem tartották a munka elkezdésére egyformán alkalmasnak, sőt egyeseket határozottan elleneztek. A napszakoknak is lehetett meghatározó jelentőségük a jobb, egészségesebb termés biztosítása érdekében. Lássuk először azoknak a szenteknek a napjait, melyhez a vetés megkezdését ajánlották, esetleg tiltották.

a) Szentek napjához kapcsolják a vetést

„A két Boldogasszony köze, két Asszony köze, vagyis Nagyboldogasszony és Kisasszony között jó három hét a gazdasági életben számon tartott szerencsés, foganatos időszak” (Aug. 15.–szept. 8. *Bálint Sándor* 1977. 290; l. még ÚMTsz 3:254). Ez az az időszak, amikor a vetőmagot előkészítik, a napra kiteszik, levegőztetik. Zagyvarékason (Szolnok m. *Pócs Éva* 1964. 223) ekkor szellőztetik ki a búzát, mert akkor megvédik a zsisziktól. Balaton mellékén, Göcsejben, Szűz Mária születésnapján (szept. 8.) hajnalban kiteszik a vetnivalót, hogy „az Úristen szentelése fogja meg”. Mikor a nap felkél, akkor beveszik (*Bálint Sándor* 1977. 2:190, 269–270; *Gönczi Ferenc* 1910. 288). Rábagyarmaton (Vas m.) kétasszonynap a napra terítik a búzát, éjjelre is kinn hagyják és csak hajnalban szedik össze (Ethn. 43:159). Kemenesalján ebben az időszakban eresztik át a vetnivalót a rostán és ezzel megvédik az üszögtől (*Némethy Endre* 1938. 230). E néhány

adatból arra lehet következtetni, hogy ez a szokás katolikus vidékeken található meg és a nyelvterület nyugati felét jellemzi.

Szt. Egyed (szept. 1.). *Lippay János* elsősorban a rozsvetés elkezdését ajánlja ezen a napon (1662/1721. 16). Egyed hetében kezdték az őszi búza vetését a Palócföldön (Mátraderecske, Bodony, Heves m. *Balassa Iván* 1989. 27). Hasonlóképpen jártak el Hangonyban (Gömör m.), míg Németprónán a német lakosok ezen a napon fogtak hozzá a rozsvetéshez (*Bálint Sándor* 1977. 2. 256). Úgy látszik, hogy ez a korai vetés inkább északon lehetett szokásban, ahol több idő kellett a gabonának, hogy a téli fagyok előtt megerősödjék.

A Kisasszony nap (szept. 8.) körüli vetést többek között a zord éghajlatú Székelyföldön kedvelték és erre történeti adattal is rendelkezünk. „1589. esztendőben kis Aszony nap tawat, menth ekewel egj feöldemre, kiben el szantot, buzauul be vetette...” (Lengyelfalva, Udvarhelyszék SZOU 1. 171). Egy másik helyen ezt olvashatjuk: „ezen Zenth-Demeteren (Udvarhelyszék) feöldei melj feöldnek be vetese lett Kis aszoni tayban, ezen 1590. esztendőben...” (SZOU 1. 119).

Máté evangélista (szept. 21.) hete az őszi vetés elkezdésének kedvelt időszaka Szegeden (*Bálint Sándor* 1976. 531). Ha napján megdördül az ég, akkor sok gabonára lehet számítani (*Lippay János* 1662/1721. 41). A Máté-hét Baranyában a vetés legfontosabb időszaka (*Berze Nagy János* 1940. 17). Privigye (Nyitra m.) szlovák lakói is ezt az időszakot kedvelték a legjobban. Mások pedig éppen hogy tiltották ezen a napon a szántás-vetést, mert *Gazos Máté napján* munkájuknak ügyse lett volna eredménye. Göcsejben ezt az időszakot Polvahétnak tartották, amikor csak polyvás gabonát arathattak (*Bálint Sándor* 1977. 2. 291). Azon a héten, melyre Máté és Tekla (szept. 23.) nap esett, nem vetettek, mert annak nyomán csak polyva termett volna (Ethn. 43. 159).

Szent Mihály (szept. 29.) fontos forduló- és határnap volt a magyar gazdálkodásban. 1662/1721: „Az őszi vetes, leg jobb Sz. Mihály nap előtt, két, vagy három héttel, avagy annyi üdővel az után. Előbb kell az magas, és fővenyes földeket bé vetni, hogy sem mint az alacsony és lapály helyeket” (*Lippay János* 43). Erre szinte visszhangzik az alábbi néprajzi megállapítás: „Az őszi vetésre az előtte lévő (ti. Szent Mihály-nap) vagy utána következő két hetet tartják legalkalmasabbnak” (*Manga János* MNL 4. 668). Székelyföldön általában Szt. Mihály-nap körüli héten vettek, akkor már a jószág nem járhatta a határt (*Imre István* 1983. 200). Kalotaszegen is ekkor került a földbe az őszi búza, rozs, kétszeres (Magyarbikal, Kolozs m. *Kós Károly* 1941/44. 71). Palócföldön eddig a napig lehetett a búzavetést halasztani, itt inkább határnap (Mátraderecske, Heves m. *Balassa Iván* 1989. 27). Baranyában e nap hetében javasolják a földbe juttatást (*Berze Nagy János* 1940. 290) és ilyen véleményt ismerünk Zalából is (Becs völgye *Pais Sándor* 1964. 60). Általában azt lehet mondani, hogy Szt. Mihály-napja a magyar nyelvterületen általánosnak látszik, ahol ezt az időjárási viszonyok megengedték. Ismerünk azonban tiltó rendelkezéseket is. Göcsejben „szent Mihály kántora” (vagyis az előtte lévő három nap) vetéstiltó időszak (*Szendrey Zsigmond* 1941. 187). *Bálint Sándor* (1977. 2. 334) ezt nagyobb területre is kiterjeszti, mert ebben az időben nem szabad a földet bolygatni, mert a halottak nyugalmat kívánnak. „Mihály az Utolsó Ítélet angyala” és ezért szoros kapcsolatban áll a halottakkal.

Szent Ferenc (okt. 4.) napját Göcsejben az őszi gabonavetésre a legalkalmasabbnak tartják (*Pais Sándor* 1964. 60.; *Bálint Sándor* 1977. 2. 291, 363). A Mura vidékén és a szlavóniai magyar falvakban ferenchéten vetettek (MNépr. VII. 201). Egyes palóc területeken Kálmán (okt. 13.) hetét is búzahétnak tartják. Gál (okt. 16.) és Lukács (okt. 18.) napján végzik el a makói gazdák az őszi gabona földbe juttatását (*Bálint Sándor*

1977. 2. 382). Gál napja Kalotaszegen éppen a tiltott napok között jelentkezik (Farnas, Kolozs m. *Kós Károly* 1941–44. 71). Ezen a napon Szamosháton is tiltják a munkát, mert tartanak a gabona megüszködésétől (SzamSz). Mindenesetre Erzsébet-napig (nov. 19.) végezni kell az őszi vetéssel, mert ekkortól bármikor bekövetkezhet a fagy.

A búzahéttel kapcsolatban *Bálint Sándor* véleményét fogadom el: „A búzavetés számon tartott időszak, maga a búzahét vidékenként változik. Általánosságban a csillagászati őszi első hónapjára eső négy hét a vető terminus: mátéhét, mihályhét, ferenchét, gálhét” (1977. 2. 291). Ez időszakok kialakulását befolyásolták a csíziók (*Verebélyi Kincső* 1992. passim), a naptárak, a helyi szokások, de különösen az időjárás- és talajviszonyok. Általánosságban meg lehet állapítani, hogy elsősorban a fenti négy hét volt egykor a vetés dandárja. Ezek között nehéz valami állandó rendszert felfedezni, mert ugyanahhoz a naphoz egyszer ajánlások, máskor tiltások fűződtek.

Az őszi gabona nagyobb gazdasági jelentőségét mutatja az is, hogy vetésével kapcsolatban sokkal több javaslat, tiltást találunk, mint a tavasziak termelésében. Üszögös Szent Péter (febr. 22.) megfelelő átszámítással nemcsak az őszi (lásd ott), hanem a tavaszi vetéskor is tiltott nap, ekkor nem lehetett megkezdeni a munkát (*Bálint Sándor* 1977. 2. 227). Ezt időjóslo napnak is tartották: „A minemű üdö léssen üszögös Sz. Péter nap előtt-való étszakán, olyan léssen az után negyven napig; és ha Sz. Péter estin-való ét-szakán, meg nem fagy, az után se fély a fagyútl” (*Lippay János* 1662/1721. 5).

Ha Zsuzsánna-napra (febr. 19.) megszólalt a pacsirta, akkor Mátyás-napkor (febr. 24.) el lehetett vetni az árpát (Kiskunfélegyháza, Horgos, *Móra István* 1913. 80). Kecelen (Bács m.) vettek árpát Mátyáskor és az sokszor jobb termést hozott, mint ha ősszel vették volna (*Solymosné Göldner Márta* 1984. 941). Kalotaszegen azt tartották, hogy Gergely-napon (márc. 12.) jó gabonát vetni, mert azt a bolha nem eszi meg (Nyárszó, *Kós Károly* 1941–44. 71). József (márc. 19.) határnap, amikor a közmondás szerint az özvegyasszony ekéje is kiment a földekre, hiszen őt csak akkor segítették, ha a gazdák a maguk munkáját elvégezték (*Balassa Iván* 1973. 528). Felsőőrben (Vas m.) ezen a napon kezdték el a zabot és a tavaszi árpát vetni (*Imre Samu* 1941. 16). Általában a március a zab, árpa, tavaszbúza elvetésének legjobb ideje. *Lippay János* tanácsolja: „Nyári búzát nagy hétben vessenek... Nyári árpát Húsvét előtt, vagy utána vetni, a mint az üdö engedi, és ha ki-mégyen a fagya a földnek” (1662/1721. 10). A kalotaszegi Magyarbikalon (Kolos m.) lehetőleg a két Szent György-nap között (magyar ápr. 24., régi román május 5.) igyekeztek a tavaszbúzát elvetni, hogy jó termést takaríthassanak be. 1662/1721: „Tizenkét héttel Sz. Jakab nap juli. 25., ezért ez az időszakasz április utolsó harmadára esik. Áprilisban lehet a kölest és a pohánkát is vetni (Uo. 21). A tavaszi vetés időpontjának szentek nevéhez történő kapcsolása sokkal kevésbé meghatározottnak látszik, mint az őszi. Ez ugyan az adatok hiányából is magyarázható, esetleg az őszi és tavaszi időjárásból is adódhat, de nagyjából mégis a valós helyzetet tükrözi.

b) Természeti jelenséghez kapcsolódik a vetés elkezdése

Az ilyen helyi megfigyeléseken alapuló természeti jelenségek rendszerint csak kisebb területen ismeretesek és megörökítésük viszonylag ritka. Általánosságban hangoztatták, hogy az őszi búza vetését a makk- és körislevélhullás után kell elkezdeni. A tavaszárpat kökényvirágzáskor, az első kakukkszóval együtt kell a földbe juttatni. A tavaszbúza vetését a borz és a varjú megjelenése határozza meg (*Szendrey Ákos* 1942. 224.; *Szabó László* 1990. passim). Itt most csak néhány jellegzetes formát említek meg.

Szilágyban „a búzát szeptemberben vetették, mikor a vadlibák jönnek hazafelé” (Bogdánd). Mások azt állítják, hogy a búzát újbórra kell vetni (Kusaly. *Csiszár Mária*

1978. 76). A tavaszbúzát a mezei csipkefa (vadrózsa) virágzása idején juttatták a földbe (Sztána, Kolozs m. *Kós Károly* 1941–44. 71). Érdekes megállapítást jegyeztem fel Mikóházán. Amikor a katángkóró virágzik (*Cichorium intybus*) megfigyelik és megjegyzik a napot. Ha a felső rész virága hull le korábban, akkor szeptember elején vetnek, ha a közepéről pereg le előbb a szírom, akkor szeptember–október fordulóján és ha az alsó része hervad el először, akkor októberben vetnek a jó termés reményében (*Balassa Iván* 1964. 74).

c) *A hét napjainak, a nap szakaszainak kiválasztása*

A vetés napjának tiltásában különös helyet foglalt el Üszögös Szent Péter (febr. 22.); a nyelvterület egyes pontjain ez az üszögnap. Pontosán megjegyezték, hogy az adott évben melyik napra esett (pl. kedd) és azon a napon nem szabad volt sem őszi, sem tavaszi gabonát vetni, mert az üszkössé változott. Azt tartották, hogy aki ilyen napon született, annak egész életében üszkössé vált a búzája (Dóc, Csongrád m. *Bálint Sándor* 1977. 1. 227). A hiedelem pontos elterjedését nem ismerjük, de néhány előfordulását meg lehet említeni. Az ilyen napon nem vetettek Bánfalván, Csernelyen (Borsod m. Ethn. 22:298), éppen úgy mint Tápén és Szőregen (Csongrád m. *Bálint Sándor* 1976. 631). A hét olyan napján, melyre Péter székfoglalásának napja esik nem vetettek, mert szurkos lett a termés (Egyházasharaszti, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 171). Ez ellen Mindszenten (Csongrád m.) úgy védekeztek, hogy a vetőmagot egy tálba tették és úgy helyezték el a sublót tetején a feszület alatt, hogy az örökmécs rávilágítson (*Bálint Sándor* 1977. 227–228). Ez minden munkában szerencsétlen napnak számított, melynek neve tulajdonképpen félreértés eredménye: „Csefkó Gyula mutatott rá, hogy őseink lefordították a hivatalos egyházi kifejezést: Szent Pétörnek ű székössége. Ebből olvasta ki aztán a népnyelv az Üszögös Szent Péter alakot” (*Bálint Sándor* 1977. 1. 227.; l. még *Manga János* MNL 1982. 5. 444). Ezek után lássunk néhány példát a hét napjai és a vetés kapcsolatáról.

A hét napjai közül a vasárnap minden munkára tilalmas, legfeljebb templom után kimentek a határba és megnézték a vetést. Ilyenkor megengedett munkának számított, hogy a növény bízavetésből kivágták a rozst (*Molnár Balázs* 1978. passim). Ugyancsak munkatilalom vonatkozott a „sátoros ünnepek” másod- és harmadnapjára is.

Hétfőn a szántás-vetést a legtöbb helyen szívesen kezdték, mert akkor egész héten sokra haladhattak (Zagyvarékas, Szolnok m. *Pócs Éva* 1964. 25.) Vasas (Baranya m.) gazdái is ezen a napon fogtak munkához (*Berze Nagy János* 1940. 169). Ezzel szemben Tornyospálcán (Szabolcs m.) az őszi vetést sohasem kezdték hétfőn, még az uradalmi cselédek sem, attól tartva, hogy a jég elveri a termést.

Kedden se szántást, se vetést nem szabad volt elkezdni (Vasas Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 170., 171.). Tunyogon is tilalom alá esett ez a nap (*Szendrey Zsigmond* 1928. 30), ugyanezt vallották a szomszédos Matolcson is (Ethn. 38. 210). Általában kedden és pénteken nem kezdték a vetést Bihar megyében (*P. Madar Ilona* 1967. 92.; *Sándor Mihályné* 1976. 222). Ez sok helyen máshol is előfordul (*Pócs Éva* MNL 2. 536).

Szerdát „üres napnak” tartották, amikor nem fogan meg semmi, ezért a vetés elkezdésére sem ajánlották (Kocsord, Szatmár m. Ethn. 38. 211).

Csütörtökön éppen úgy jó a vetést elkezdni, mint hétfőn (Sárrétudvari, *P. Madar Ilona* 1967. 92.; Berettyóújfalu, *Sándor Mihályné* 1976. 222).

Péntek szerencsétlen nap, amikor nem szabad semmibe se kezdeni. Éppen ezért feltűnő, hogy *Lippay János* ezt írja: „Búzát és rozst vetni Pénteken” (1662/1721. 39).

Ennek az utóbbi évszázad adatai ellentmondanak. Siklódon (Udvarhely m.) se szántáshoz, se vetéshez nem kezdtek ezen a napon (Ethn. 48. 47), éppen úgy mint Kocsordon (Szatmár m. *Szendrey Zsigmond* 1928. 30) Nagyvisnyón, Bánhorváton vagy Bánfalván (Borsod m. Ethn. 22. 298). Zagyvarékason sem fogtak a vetéshez ezen a napon (*Pócs Éva* 1964. 25, 26) és ez volt a helyzet Makádon is (Pest m. Ethn. 56.61). Baranyában általában tiltották a pénteki vetést (pl. Baranyahidvég), de az is előfordul, egy esetben, hogy ezt ajánlották (Boda, *Berze Nagy János* 1940. 170). Doroszlón (Bács-Bodrog m.): „Pénteki napon nem kezdtek vetni az e naphoz fűződő előítéletek miatt” (*Kovács Endre* 1993. 25). Anélkül, hogy további példákat sorolnék fel, meg lehet állapítani, hogy a pénteki nap általánosságban, így a vetésre is tiltónap, mellyel szemben csak néhány adat áll. Nagypénteken szántani-vetni különösen nem ajánlatos, mert a megszegő kövé válhatott (*Pócs Éva* MNL 5. 286). A péntek munkakezdés engedélye talán olyan német terület hatása lehet „ahol a péntek számít szerencsés napnak” (*Nagy Ilona* MNL 5. 79).

A szombaton végzett munka, így a vetés is, csak egyes helyeken tiltott. Ez valószínű a középkorra megy vissza, amikor a római katolikus liturgia ezt a napot Szűz Mária tiszteletére rendelte (Uo.). Még a 17. század második felében is szólnak szombatorntókról, akik ezt a napot nem tartották tiszteletben (NySz. 2. 158). *Comenius* is szombatot a „nyugodalom napjának” nevezte (NySz. 3. 298). Zagyvarékason „Nagyszombaton ment az iga szántani”, de csak ha nagyon sürgős volt (*Pócs Éva* 1964. 25–26).

A magyar nyelvterületen a vasárnap, kedd, péntek az olyan napok, melyeken valamit elkezdni nem szerencsés. Nagyjából ez tapasztalható a vetés megindításával is, mely a szántással, boronálással szoros kapcsolatban állt. Az időjáráshoz való alkalmazkodás miatt ezt a tilalmat viszonylag könnyebben átlépték, de ha lehetséges volt, megtartották.

De nemcsak a nap, hanem a napszak is fontos vetéskor. Így sokfelé napfelkelte előtt kezdik a vetést (*Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos* 1937. 225). Ennek kialakulásában valószínű a Biblia (Préd. 11. 6.) is közrejátszhatott, mert a prédikációkban gyakran idézték ezt a helyet: „Reggel vesd el a te magodat, és este se pihentesd kezedet: mert nem tudod, melyik jobb az-é vagy amaz, vagy ha mind a kettő jó lesz egyszersmind”. A vetésre tiltott napszak 12–14 óra között. A déli órákban nem jó vetni – tartják Kalotaszegen. „Déli tizenkét órától délután kettőig nem szabad vetni, mert nem sikerül a vetés. Ez a két óra ugyanis az ördög ideje. Ezt régen meg is tartották” (Beregdaróc, *Papp Zoltán Sándor* 1975. 194). Nagyvisnyón (Borsod m.) kora reggeltől délig vetettek: „Déli harangszókor már nem szabad” (Ethn. 22. 298). „Míg szól a harang nem vetnek, hanem ebédelnek”.

Végigtekintve a nagyon vázlatosan ismertetett tiltásokon, megkötéseken, ajánlásokon, mai szemmel nézve igazat lehet adni Mór Elemérnek: „A legtöbb szokás és babona természetesen a vetéshez fűződik. Idejét és módját annyi regula szabályozza, hogy szegény gazda alig képes ezt a legfontosabb munkát elvégezni: hol az időjárás akadályozza, hol a regula köti meg” (1932. 159). Ehhez csak annyit lehet hozzáfűzni, hogy egykor a gazdák ebbe nőttek bele, ezt nemcsak ismerték, hanem valósággal vérükké vált, amin nem kellett gondolkozni.

A vetőmagmennyiséggel mért szántóföld

„A vetőmagszükségletből alakultak a 16. században, egységük a gabonamérték lett: a mérő (szántó 16–23 ár) és a köből (szántó 21–58 ár)” – állapította meg *Bogdán István* (1978. 31) a mértékegységek történeti vizsgálatának legjobb magyar szakértője. Ehhez meg a véka-vékás kisebb területet is hozzáfűzhetjük. A szántóföld területét azzal mérték,

hogy mennyi vetőmagot kellett a különböző gabonaneműekből, de elsősorban a búzából belevetni. Ennek a jelentősége a 16. században növekedett meg, amit a vetőmag gondosabb előkészítése is bizonyít. A köböllel kapcsolatban 1610–1718 közötti időre vonatkoztatva állapította meg *Kolosvári-Óvári* (1885. 1. 45; SzT, 7. 305) „...a Köblösön kell érteni minden Búza, Rozs, Árpa, Tönköly, Alakor, Zab, Köles, Törökbuza, mezőre vetetett egy köbölnyi Gabonaföldet”. Mindez vonatkozik a mérőre és a vékára is. Ezeket a területeket később hossz mértékkel igyekeztek pontosabban meghatározni, úgy hogy minden oldalról azonosak legyenek.

Mivel a gabona mérésére szolgáló edények vidékenként változtak, ezért ha még az ugyancsak különböző hossz mértékekkel igyekeztek is rögzíteni a területet, még csak növelte a különbözőséget. Ez a köböl esetében országgrészenként és időszakonként csaknem háromszoros érték között ingadozik. Az alábbiakban éppen csak utalni szeretnék, elsősorban *Bogdán István* (1970., 1973., 1978) széles körű történeti kutatása alapján, kiegészítve néhány néprajzi adattal; hogy a vetőmag és vetés területének összefüggését éppen csak felvillantsam. Itt elsősorban az alábbi három mérőedény, illetve az azokba beleöntött vetőmaggal bevetett terület jöhet számításba:

Köböl-köblös szántóföldi területmértéket lehet benne sejteni helynévi előfordulásban 1193: „Inde ad *cubules*,” de 1346-ban már biztos földmérték: „...terram usui uni aratro sufficientem *Kwblusfeld* vocatam...” Ez már feltehetően olyan terület, melybe egy köblös magot lehet vetni. A szó németből (ófelnémetből) való átvétel és ez a latin cupa 'kufe, Tonne' jelentésű szóra megy vissza (TESz; *Bogdán István* 1978. 201–202; EWUng).

„Bizonyos az, hogy köböllel, mint földmértékkel a 16. század közepéig nem találkozzunk. Lehet, hogy ritka volta miatt. Lehet, ha dívott is, inkább más, közkeletűbb mértékkel, pl. holddal jelölték azért a nagyságot”. A magyar szójegyzékekben a 14. század végétől előfordul a köböl, de a földterület mértékre történő utalást az adatok között itt nem találunk (RMG). Erdélyben csak a 17. század elején tűnik fel. 1606: „Harmadzoris szantatta(m) megh az szegeniek haro(m) *köbleös* földet”; 1618: „Az Pokkol alat egj két *keöblös* zanto feöld” (Koloszvár SzT 4. 1110; 6. 861, itt utalások a terület nagyságára). A *Köblös* családnév 1429-től ismert és a magyar nyelvterület legtöbb részén kimutatható (*Kázmér Miklós* 1993. 634. és ugyanitt megfigyelési kísérletek).

Nemcsak érdekesek, hanem nagyon meggyőzőek azok a vizsgálatok, melyeket *Bogdán István* (1978. 204) a levéltári-statisztikai adatok alapján végzett: „A XIX. század végi statisztikai felvétel szerint országos átlagban 1 kat. hold vetőmag szükséglete (kézi, gépi együtt) 135 l búza volt. A 200 éves gabonalelet alapján végzett vizsgálat szerint a búza hektolitersúlya 77,3 kg volt. 1896-ban az átlag 77,6 kg volt. Ma pedig 77,3 kg. Így tehát 77 kg hektolitersúllyal számolhatunk. Ennek alapján az előbbi mennyiség 103,95 kg/kat. hold. Ugyancsak a század végi becslés szerint kézi vetésnél a búza magszükséglete 110–170 l/kat. hold, így az átlag 120 l, ami az előbbi adattal számolva 92,4 kg/kat. hold. E két adat átlaga 98 kg/kat. hold mint magszükséglet. Így számolva a XIX. század végi vetőmagszükséglet 0,0171 kg/m². Megjegyzi, hogy ezek az adatok „tájékoztató irányszámok”, mert a 16. században a földmértékegységek átalakultak.

Az utóbbi évszázad nyelvjárási és néprajzi feljegyzői elsősorban a Tiszántúlról örökítették meg a *köblös* szavunkat: „Egy köböl vetőmag befogadó terület” jelentéssel, de „egy magyar vagy katasztrális holddal” is azonosították, mely éppen egy köböl búza vetőmaggal vehető be (Berettyóújfalú, Debrecen, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Komádi, Sáránd stb. ÚMTSz). A Szamosháton is ezzel a jelentéssel él, itt 4 véka fér bele (SzamSz). Egy-egy helyen a Dunántúltra is átcsap. Az Ormánságban a köböl „rég

mérték' 1 köből = 125 liter = 2 mérő = 8 nyócoda. *Éty köből szántó* (akkora terület, amibe 125 l búza-vetőmag ment" OrmSz).

A keleti magyar nyelvterületen úgy látszik, hogy ismerték az ilyen földmérési módszert, mert Orbaiszék (Háromszék) jegyzőkönyvébe ezt jegyezték be: 1616: „az zegochegh penigh volt... Egy keobeol zab vetes, ket keobeol Búza vetes” (*Bogáts Dénes* 1943. 80). Háromszék másik részén az Erdővidéken 1838: „Köblös-föld: fél hold föld” (Tsz). Majd több, mint egy évszázaddal később az észak-háromszéki Torján így jegyezték fel: „köblös: 1. 28 árnyi (föld); 2. négy vékás. 3. egy hektoliter gabona” (*Nemes Zoltánné, Gálffy Mózes, Márton Gyula* 1974. 104). Mindezt csak azért jelzem, hogy érdemes lenne tovább kutatni a *köböl-köblös* történeti és földrajzi elterjedtségét, mely úgy látszik, hogy leginkább használatos a középső és keleti nyelvterületen lehetett.

Még nehezebb a helyzet a másik ür-terület-mértékkel a *mérővel*, mert az etimológiai szótárak nem foglalkoztak vele (TESz; EWUng) csak a Szófsz. a *mér* 'messen' igéhez besorolva állapítja meg első előfordulását (1519 OklSz). A *mér* 'messen' igét mind a három szótár vitatott: szláv vagy német eredetűnek mondja. *Bogdán István* (1978. 216) mindössze két olyan a: 16. század közepéről, az egyik a *trencsényi mérő*, mely 0,40 hold területnek felel meg (=36,0 ár), míg a *nagyszombati mérő* 0,50 hold lehetett. Minden valószínűség szerint ezek az adatok csak jelzik, hogy „a mérőből is, mint gabonamértékből a vetőmag szükséglet alapján földmérték lesz”. Úgy látszik, ez a folyamat mégsem következett be, mert az ÚMTsz-ben mérő alatt csak „Gabonamérésére való régi űrmérték”, illetve „Gabona vagy más termés mérésére szolgáló edény” jelentéssel találjuk és sem itt, sem az MTsz-ben vagy más tájszótárakban eddig nem leltem nyomát területmértékként való használatának (l. még *Dankó Imre* MNL 3. 571). Igaz, *Bél Mátyás* (1984. 120) 1730 körül állapította meg: „...a hegyvidéken más mérték nincs szokásban, mint mérőkben becsülni, így mondják: ez 30, ez több mérőt fogad be. Hasonlóan járnak el a sík vidékiek is...” (itt azonban lehetséges, hogy a fordító köből helyett mérőt értelmezett).

A *véka* három jelentése ismeretes: 1. 'kosár, Korb; 2. gabonafélék űrmértéke; 3. edény'. Első előfordulása a Besztercei szójegyzékben 1395 körül; a *Vékás* családnévként 1406-tól kezdve ismert. A korai korszakban vesszőből készítették, úgyhogy gabonamérésre nem volt alkalmas. A 'kosár' jelentését Kalotaszegtől az Örségig a 19–20. század fordulójáig, sőt helyenként azután is megőrizte (MTsz). Fából, kéregből készült változata viszonylag újabb, amivel gabonát, illetve a bevethető területet mérték, ezért *Bogdán István* (1978) nem is foglalkozik vele. Az etimológusok kimutatták, hogy az orszból vettük át és már a honfoglalás előtt 'kosár' formájával élhettek elődeink (TESz; EWUng; l. még *Melich János* 1942. 326–334).

A Székelyföldön gabonamérésre említik 1615: „Azzoniam aniank adott Egi vékatt” (Háromszék, *Bogáts Dénes* 1943. 163). Az „egy véka maggal bevethető terület”. Háromszéken 1816: „az egész jország 289 öl², mely térszen egy vékát és 7 ejtelt” (Uo.). „Véka féreje” 'hét ár terület' (Torja, *Nemes Zoltánné, Gálffy Mózes, Márton Gyula* 1974. 178). Használata Székelyföldön máshol is ismeretes. 1852: „rendfüznél a víz hely miat egy fél vékás” (Szántó, Etéd, Udvarhelyszék SzT 3. 1130). A Szamosháton vékás „akkora területű föld, melybe egy vékányi magot lehet vetni” (SzamSz). Szilágyságban: „...használgják a vékát a szántóterület meghatározására is. Így pl. a forduló bűzparcelái általában 2–4–6–8 vagy 12 vékásak. Egy hold föld (1600 négyszögöl) vetőmagszükségletének megfelelően rendszerint hatvékás. Ez a területmeghatározás egész Szilágyságban egységes” (*Kovács Géza* 1949. 270). Ehhez hasonló rendszert találunk Debrecenben (*Balassa Iván* 1940. 10). Szegeden a tanyákon régebben, de a közelmúltban is az egyvé-

kás, vékás föld „400 négyszögöl föld” ebbe annyi magot kell vetni, amennyi a szegedi vékába elfér (=31 liter). A háromvékás föld ennek megfelelően 1200 négyszögöl, vagyis egy magyar hold (Bálint Sándor 1976. 521).

A köböl–mérő–véka tehát nemcsak űrmérték, hanem egyben jelenti azt a földmennyiséget is, melyet az általuk befogadott maggal be lehetett vetni. Az egyes adatokat külön is megvizsgálva általában kitetszik, hogy a mérték búzára vonatkozik. Később a hossz mértékek segítségével rögzítették és ekkor már más gabonával bevették, esetleg szőlővel beültetett területet is pontosan jelölhetett. Ekkor már a holdhoz ’ingerum’ is lehetett viszonyítani és így alakult ki a magyarhold (3x400 öl², illetve a katasztrális hold (4x400 öl²), melynek alapján az egy véka búzával bevethető terület 400 öl²) képezte (l. alapos kifejtését, nagy bizonyító anyaggal Bogdán István 1978. 170–191).

E rövid áttekintés is elegendő annak megállapításához, hogy szántóföld nagyságának meghatározása a magyar nyelvterületen a belevethető búza mennyiségével történt. Ez a módszer az eddigi adatok és feldolgozások szerint a 16. században terjedt el általánosabban és paraszti használatban a 20. század közepéig előfordult. Mindez a vetés műveletének kiemelt fontosságát bizonyítja.

A vetőmag mennyisége

A vetőmag mennyiségének a bevetett földhöz való viszonyítása a történeti időkre visszatekintve nemcsak nehéz, de bizonytalan is, hiszen a változó űr-, súly- és területmértékek meghatározása nagyon bizonytalan. Mindehhez járul még az éghajlati, talajviszonyok eltérése, az időszak, melyben vetettek, mert a korai vetéshez kevesebb mag kellett, mint a későbbihez. Mindezt az alábbi adatok inkább csak tájékoztató jellegűek, hogy meg lehessen állapítani bizonyos irányzatokat.

Az ónodi (Borsod m.) uradalomban a 16. század első negyedéből ezeket az adatokat jegyezték fel: „1518-ban 6 holdba 9 őszi, 4 holdba 6 köböl tavaszi gabonát, 1519-ben 32 holdba 40 köböl gabonát, 24 holdba 33 köböl zabot és 5 ½ köböl árpát vetettek, és minthogy 83 literes kassai köblöt használtak, a búzából 104, de a zabból 133 liter hullott egy hold (valószínűleg királyi hold, 864 négyszögöllel, 1 négyszögöl 295,0–305,1 cm között lehetett) földbe” (Szabó István 1975. 26). A bizonytalanságok a fentiekből kitetszenek, ezért meglehetősen fenntartással egy kh-ra búzából 170–180, zabból 90–95 kg-ot vethettek.

Mindez a búza esetében lényegesen több, mint amit néhány évszázaddal később használtak, de a sok vetőmagra buzdított a Biblia is, melynek hatása a 16. századtól kezdve egyre növekedett. „Aki szükön vét, szükön arat, a’ki bőven vét, bőven is arat” (2Kor. 9. 6). Ennek megfelelőjét a közmondásokban is fel lehet fedezni: „Ritka vetésnek szegény (régiesen: vékony) az aratása”, vagyis aki sajnálja a megfelelő vetőmagot elvetni, az a betakarításnál látja annak kárát (O. Nagy Gábor 1976. 723). Bizonyos mértékig ide sorolható: „Amit vét az ember, azt aratja” (Gaál. 6. 7); ez azonban a mennyiségre és a minőségre is vonatkozhat. 1598-ban jegyezték fel ezt a közmondást: „Az ki mint vet, úgy arat” (NySz 1. 115). A bibliai helyek elsősorban átvitt értelműek: a földnek Isten ígéjéből (mag) minél többet kell befogadnia, hogy Isten országa minél gazdagabb legyen.

Néhány száz évvel később a 18. század elején, sok forrást áttekintve Wellmann Imre (1979. 149) ilyen megállapításra jutott: „Idejében inkább csak a földesúrnak volt módjában intézni a vetést: a robot terhe alatt nyögő jobbágy rendszerint csak elkésve – ősszel a fagyos idő küszöbén, tavasszal a szárazság beköszöntekor – jutott hozzá, holott a korai vetés a hosszabb tenyészidő révén általában bővebb terméssel jutalmazott. A ve-

tőmag mennyiségét – mely az említett okokból is változó volt ugyan, nagy átlagban mégis 251,5 l-re, zab esetében többre is (azaz búzából hozzávetőleg 192, kétszeresből 181, rozsból 171, árpából 151, zabból 106–159 kg-ra) rúgott hektáronként – már az egykorúak is sokallották, s főként a század utolsó évtizedeiben ritkább vetést javasoltak”. A fentiek szerint a szükséges vetőmagmennyiséget kh-ra átszámítva nagyon általánosítva a következőket kapjuk: búza 110 kg; kétszeres: 103 kg; rozs: 98 kg; árpa: 86 kg; zab: 61–91 kg. A források arra utalnak, hogy bővebb termés után, sok esetben többet, amikor gyengébbet takarítottak be, akkor kisebb mennyiséget vetettek. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fenti bibliai idézeteknek, közmondásoknak megfelelően továbbra is a nagyobb mennyiségű vetőmagot tartották helyesnek (l. még *Gaál László* 1978. 131–133).

A 18. század utolsó tizedeiben nálunk is megindult a kísérletezés a vetőmag mennyiségével kapcsolatban. Ennek egyik jeles képviselőjeként ismerjük Szabó József „egyházi papot”, aki Vácott tevékenykedett és kísérleteit 1793-ban kiadott könyvében le is írta. A próbákat jó, közepes és gyenge földeken Pest megyében a váci, a cselőtei és a szentjakabi határisan végezte. A hosszú, sokszor az elvetett és learatott magvakat is megszámlálva, végül is a következő megállapításra jutott 1200 ö^l-es holdanként: „...egy jól művelt földbe ne vessünk többet háromnegyednél, egy közönségesbe egy Posonyi mérőnél, az alább valóba pedig öt negyednél” (*Szabó József* 1793. 110. Mindez kh-ra és kg-ra átszámolva kb. 51, 58, 62 kg lehetett). Ezt rendkívül alacsonynak lehet ítélni.

Csorba András (1834. 46, 56), aki Egerben és környékén működött, mint gazdaszt, ennél többet ajánl. Búzából kh-ra átszámítva tisztabúzából és rozsból 100–104 kg-ot, trágyázott talajon akkor 70–75 is elegendő, viszont homokon vagy sovány agyagon 125 kg is szükséges. „Az ősiből (árpa) 1 ¼ vagy 1 2/4 p(ozsonyi) mérő mindig elég; a tavaszi árpából 2 p. mérő mindig kell”. Mindezeket az ingadozásokat akár a talaj, az időjárás eltéréseiből is lehet magyarázni, de a csökkenő irányzat így is látszik.

Egy dunántúli gazda 1824-ben (MGB 86–87) megállapította, hogy „A (vető) magnak mennyiségét egy általjában meg-határozni nem lehet”. Az függ a föld minőségétől, a vetés idejétől, a vetőmag minőségétől, az időjárástól és még sok mindentől. A vetőmagmennyiséggel kapcsolatban háromféle lehetőséget sorolt fel: 1. Jó földben szeptember vége előtt 1 kh-ba 72 kg elengedő (pozsonyi mérőről és magyar holdról számítottam át). 2. Ha gyengébb a föld és a vetés ideje valamivel későbbre csúszott el, akkor 100–105 kg is szükséges. 3. A még ennél is rosszabb földbe, késői vetés esetén 120–125 kg-ra, sőt még ennél többre is számítani lehet.

Nagyváthy János (1821. 105–6) a 18–19. század fordulójának széles látókörű gazdája megállapítja: „Vetés a régi, és megpróbált paraszt Regulája: Ha az ember Máté és Sz. Mihály Hétjeiben jól művelt, és termékeny földjét szárazan béveheti: valóban egy 1200 négyszögöles holdba másfél pos. köből (kb. 100–105 kg) inkább sok mint keves. De ha a föld sovány, a Vetés késő, az ős, essős, bátorságosabb bele két köblöt vetni mint egyet (kb. 120 kg).”

A 20. század elején, amikor egymás mellett élt a kisbirtokon a kézi és a nagytablákon a gépi vetés az kh-ra szükséges vetőmagot így határozták meg: búza kézzel 85–135 kg, géppel 48–56 kg; rozs kézzel 120, géppel 80 kg; árpa kézzel 70–140, géppel 60–115 kg; zab szórva jó földbe 60–70 kg, rossz földbe 90–120 kg, géppel jó földbe 40–50, rosszba 65–75 kg (ML 1911. passim).

Ha végigtekintünk – az általam is meglehetősen bizonytalannak ítélt adatokon, megállapítható bizonyos csökkenés az azonos földterületen elvetett magmennyiségben. Ennek bizonytalanságát a talajadottságok különösképpen növelik. A megtakarítás a ve-

tőgép esetében sokszor az 50%-ot is elérhette, ami nagybirtokon már jelentős eredményt adhatott. Mindehhez járult még az emberi tényező, vagyis a jó és a rossz vető közötti különbség, mely ha a géppel teljesen nem is szűnt meg, de mindenesetre mérséklődött.

Forrásaink azt sem teszik lehetővé, hogy a vetőmag mennyiségének országrészenként – minden bizonnyal – egykor meglevő különbözőségeit elemezzem. Azt, hogy ilyen lehetett, egyetlen idézettel szeretném érzékeltetni. „Mind innen, mind pedig túl a Dunán 1200 négyszeges ölbé két Posonyi mérőt szoktak a Gazdák vetni; a Tisza mellékiek pedig 1100 négy szeges ölbé tsak más felet (a proportione)... mind azon által még se lehet azt felőlök mondani, hogy szükön vetnek” (*Szabó József* 1793. 73).

A kézi vetés segédeszközei

A gabonavetés kizárólagosan férfimunka, amit a 18. század végén így fogalmazott meg *Szabó József* váci katolikus pap: „Világ kezdetétől fogva a fejer Nép soha eddig Gabonát nem vetett” (1793. 73). Ezt a határozott kijelentést el lehet fogadni, de hadd tegyem hozzá, hogy ez nem vagy sokkal kevésbé vonatkozik a szántóföldi kapásnövényekre (pl. kukorica, burgonya stb.)

A gabonavetés legfontosabb eszköze a *vetőabrosz*, *vetőzsák* és ritkábban a *vetőkötény* és ebből szórják ki a magot a szántásra (felülvetés) vagy a felszántatlan földre (alulvetés). Az abrosz és a zsák közötti kettősséget a 15–16. századtól kezdve ki lehet mutatni; feltűnő az, hogy míg a vetőzsáknak nincs szinonimája, addig a magvetőabrosznak vagy röviden *magvetőnek* bőven akad a magyar nyelvterület különböző részein, amit a Magyar Néprajzi Atlasz 20. lapja *Szolnoky Lajos* összeállításában kitűnően szemléltet. Ezekből az alábbi tanulságokat lehet levonni:

Vetőruha. *Szabó István* (1975. 26) írja ezzel kapcsolatban: „A hagyomány útját jelzi, hogy 1521 márciusában a sárvári-kapuvári uradalomban 'pro *Magwethe*' vásznat vásároltak” – feltehetően a tavaszi vetéshez; 1557: „Quinque vlnas tele pro mag *wetö rwha*” (OL Nádasdi lt. OklSz); 1558: „*Magh wetö rwha* kettő” (Uo.); 1838: 'végénél összefogott ponyva, amelyből a magot vetik' (Szekelyföld Tsz); 'Erős vászon a kezi vetéshez' (Óbást, Nógrád m.; Felsőőr, Vas m. ÚMTsz); „A vetés vetőruhábu, vászonlepedőbü történyik” (Becsvölgye, Zala m. *Pais Sándor* 1964. 61); „A vetőruhát nyakábo akassza aki vet...” (Nárai, Vas m. *Guttman Miklós* 1991. 25). Az egyik legelterjedtebb elnevezés Dunántúl nyugati és déli részén, helyenként keletre a Duna vonalát is eléri, de azt nem lépi át.

Vetőabrosz. Az egyik leggyakoribb elnevezés. A Dunántúl déli részében általános, az Ipolytól keletre, a Palócföldön gyakori, a Jászságban éppen úgy találkozunk vele, mint a Tisza mellékén a Maros torkolatától északra és délre. Ez talán a palócok déli elterjedésével lehet kapcsolatban. Felbukkan a Parciumban és a Székelyföldön is. A vetőabroszhoz sok babonás cselekedet kapcsolódik, melyek a karácsonyi asztal hiedelemköréhez tartoznak. Ezt *Pócs Éva* (1965. 75–76 kk) dolgozta fel, hatalmas adatmennyiség alapján, nagy körültekintéssel.

Egyetértek bevezető megállapításával: „A babonás eljárások másik nagy csoportja... termésvarázsláshoz kapcsolódik, mégpedig legtöbbször egyszerűen úgy, hogy a karácsonyi abroszból vetnek (természetesen csak ott terjedhetett el, ahol a szokásos vetőeszköz az abrosz és pl. nem zsák.” Ma már az MNA (19. 20. lap) alapján meg lehet állapítani, hogy további kutatásokat elsősorban ott érdemes végezni, ahol a vetést abroszból végezték, még ha annak más is volt a neve.

1. kép. Kötényből vető ember. Grác környéke 13. sz. *Der Steierische Bauer* Gratz 1966.

2. kép. Vetés kötényből. Templomi táblakép. Nagyőr (Stražky; Szepes m.) 16. sz. első fele. Soňa, Kovačevićova 1987. 33.

Ha végigtekintünk az MNA kézi gabonavetés eszközeit bemutató lapján (19), akkor világosan látszik, hogy a térképet kitűnően szerkesztő *Szolnoky Lajos* az összes elnevezésre egy általános „vetőlepel” szót használ, mely különben a nyelvjáráásokban ismeretlen (MTsz, ÚMTsz), hogy ezt elsősorban Dunántúlon, a Kisalföldön, a Duna–Tisza közének déli részén, szórványosan a Parciumban és Erdélyben használták. A térképes ábrázolás mintha azt sugallná, hogy a vetőabrosz nyugatról kelet felé terjedt. Ezt később elősegíthette, hogy a mezőgazdasági szakirodalom inkább ezt pártfogolta. 1846: „...értelmesebbek vetőruhából vetik a magot” (MG 1. 286). Mások meg sem említik a zsákból történő vetést, hanem angol minta szerint a vetőkötényt ajánlják (KBM 3. 95–98). A német nyelvterületen a középkorban abroszból vagy kötőből vetettek (*Bentzien, Ulrich* 1980. 72. VI, VIII. tábla). A szepességi, 16. század első negye-

déből származó táblakép vetőkötőt ábrázol (*Kovačevićová, Soňa* 1987. 12. ábra). A 16. század utolsó évtizedeitől a vetésábrázolásokon elsősorban vetőabroszt találunk, ezek előképei, sokszor dúcai is Nyugatról származtak (*Balassa Iván* 1973. 324–325, 328).

A vetőabrosz és a karácsonyi abrosszal kapcsolatosan megszívlelendő *K. Csilléry Klára* (MNL 3. 62–63) fejtegetése, hogy az abrosz a magyar parasztságnál a 14. század végén, a 15. század elején tűnt fel, míg a karácsonyi keszkenővel való varázslást legkorábban 1627-ből a csallóközi Nagymegyerről ismerjük. „A karácsonyi asztal ünnepélyes, esetleg eleve erre szánt abrosszal lefedése előfordul másutt is Európában, pl. Ausztriában, sőt Észak-Európában helyenként megvan a vetőabrosz karácsonyi abroszkénti alkalmazása is. Mégis a karácsonyi abrosz önálló hiedelemtárggyá avatása hazai belső alakulás eredménye lehet. Aligha véletlen, hogy épp azon a területen bontakozott ki, ahol az abroszhasználat legkorábban gyökerezett meg. Nem lehetetlen az sem, hogy az abrosz nagyrészt a karácsonyi ünnephez kapcsolódva vált ismertté a magyar parasztságnál”. A karácsonyi abrosz és a vetőabrosz azonossága a német nyelvterület több pontján kimutatható (VDW 686), de történeti fejlődését részleteiben nem ismerem. Mindenesetre mint alkalmasabbnak tartott eszköz, melyet a hiedelem is támogatott, könnyen terjedhetett. Hasonló munkaeszköz korábbi meglétét a magyar nyelvterületen nem lehet kizárni, csak azok, mint nevük is elárulja más irányba kapcsolódtak.

Vetőlepedő „vetőlepel”. A jelzős összetétel különbözteti meg az alsólepedőtől, mely ágyneműként az egész magyar nyelvterületen ismert (NySz 3. 43). Ennek nagysága hozzávetőlegesen megegyezik a vetőabrosz méretével. Az elnevezés ismeretes a Kisalföldön, a Dunától északra általános (11 pont), ettől délre csak két ponton használják (MNA 20). A lepedőnek van 'ponyva' jelentése is. Ez a jelentés átvezet bennünket a következő elnevezéshez, mely szerint a teherhordásra használt erős, durva szövésű, négyzet vagy téglalap alakú vászon nevével jelölik a vetőeszközt is.

Ponyus, panyó, ponyva névvel illetik Csallóközben (4), Komárom megyében (1), Zemplén-Abaújban (6) a vetésre használt vászont is. *Panyuska* „kis háti ponyva, melynek négy sarkán kettős varrású, kétujjni széles, egy-két arasznyi hosszú kötője van; ezekkel kötik össze a belerakott füvet szénát” (Csallóköz, Pannonhalma, Göncruszka, Abaúj m., Hegyalja Zemplén m. MTsz). 1429: „Ulnae telarum seu vulgo *ponywa*”. Valamelyik délszláv nyelvből, esetleg az oroszból kölcsönöztük. Kimutattak 'ágynemű' jelentését is (TESz; EWUng; Kn 435).

Lazznak „Zsákvászonból készült ponyva, mellyel kisebb takarmányt, gyomot szállítanak”, de van „takaró, lepedő” jelentése is (MTsz, ÚMTsz). Vetőabrosz jelentéssel a Dunántúl keleti felében (10) Komárom, Fehér, Veszprém megyében ismert (MNA 20). Erdélyben egy történeti adat 1551-ből 'pokróc' jelentéssel (SzT 7. 857). Első előfordulása lodex: *laznak* „pokróc, zsák, ponyva” (1395). Szláv eredetű, de forrása pontosan nem határozható meg (Kn 308–309; TESz; EWUng). Mivel durva vászonból készült változata a Duna mellékén ismeretes, ezért esetleg délszlávra gondolhatunk.

Hamvas „vastag lepedőféle a szapuláshoz és teherhordáshoz” (SzamSz), „durva vászonból való lepedő, abrosz vagy kisebb ponyva (pl. a szapulóban a fölül levő lepedő, amelyre a hamut teszik); háti ruha, amelyben terhet hordanak” (MTsz; ÚMTsz; *Nagy Géza* 1992. 129). A vetőeszközként való használata a Duna bal partján, a Duna–Tisza közén (6) és a Palócföldön (MNA 20; *Balassa Iván* 1989. 27). Egy-egy előfordulása Beregben és Biharban. A *hamu* ugor, esetleg finnugor korból képzett melléknév, csak későn fordul elő: 1838: (Tsz) „vászonlepedő a szapulóban” jelentéssel (TESz; EWUng).

Párfedél „durva házi vászonból való lepedő, a füvet hordják benne a mezőről, háti ruha” (Vas, Zala m.; Balaton környéke, Sümeg vidéke. MTsz 1. ÚMTsz kiadatlan cédu-

la). Az MNA „vetőruha” jelentéssel Zala, Somogy, Veszprém m. (6) közli, tehát arról a vidékről, ahol a fenti jelentéssel is ismert. A *párfedél* nyelvjárási szinonimája a *hamvasnak* és azzal azonos funkciókat is töltött be.

Egy másik csoportot alkotnak azok a vászonból készült vetőeszközök, melyek a köténnyel vannak kapcsolatban, de kisebb teher hordására is használják.

Ganga, kötőganga „általában hétköznapi viselt vászonkötény” (Palócföld MTsz; ÚMTsz; MnyA 334, 444). A „vetőabrosz” elnevezéseként csak szórványosan fordult elő (Balassa Iván 1989. 27), az MNA nem is említi. Először „kendő” jelentéssel 1795 k. jegyezték fel; 1816: „női ruhát deréktól lefele fedő kötény” (TESz, EWUng). Eredete ismeretlen.

(*Vető*)*kendő*. „törülköző” jelentéssel ismerjük Székelyföldről (MTsz, ÚMTsz), de előfordul jelzős alakban is: *vetőkendő*. Az alapszava az ismeretlen eredetű *ken* ige, melyet a 16. századtól kezdve tudunk kimutatni (TESz; EWUng).

Kecele (köcele) elsősorban jelentése „kötény” (TESz, ÚMTsz), de Göcsej, Hetés falvaiban: „vászon lepedő... melyben hátiterhet (szénát, szalmát) hordanak” (MTsz). Bizánci eredetű, mely eredetileg „palást, köpeny” jelentésű volt, majd egyszerűbb ruhadarabokat is jelölt (TESz).

Magvető „kézi vetéshez használt, derékra köthető, erős vászonból készített kötényszerű ruhadarab” (Óbást, Nógrád m.; ÚMTsz). Az MNA (20) a Palócföldön (4) egymás mellett, Szatmárban (3), továbbá Székelyföldön jelzik előfordulását. 1821: egy ponyva, egy surdély, egy *magvető* (Háromszék, *Bogáts Dénes* 1943. 94). *Magvetőnek* nevezik sok helyen Erdélyben magát a vetés műveletét is. 1603: ...*Mag wetőből* jöttem (Gyula, Kolozs m. SzT 8. 51).

Iszák „átalvető, kettős tarisznya” (Kalotaszeg MTsz, ÚMTsz), inkább aprómagot (pl. kendert) vetettek belőle, de kisebb területen gabonavetésre is használták (Nyárszó, Kolozs m. *Kós Károly* 1941–44. 72). Egyébként búzát is szállítottak benne. MNA (20) nem közli ezt az elnevezést, mely latin/újgörög vándorszó; hozzánk valamilyen délszláv közvetítéssel juthatott el (TESz). 1588: „egy Izak bwza...” (Zsákfalva, Szilágy m. SzT 5. 832).

Az *átalvető*, mint vetőeszköz a Parciumban és Erdély középső részén (pl. Kalotaszeg) található meg (MNA 19).

A fenti áttekintésekből, elnevezésekből néhány tanulságot már most is le lehet vonni. 1. A *vetőabrosz*, és bizonyos mértékig a *vetőruha* a kereszténység legnagyobb ünnepéhez, a karácsonyhoz köti azt, amikor az asztalt terítik be vele. Ez úgy látszik, hogy nyugatról hatolt be, a korszaka a 15. század lehetett. 2. A *lepedő*, *ponyva*, *lazsnak* elsősorban a teher (fű, széna, takarmány) hordására szolgáló durvább vászonból szőtt teherszállító neve, mely alkalmasint vetésre is szolgálhatott, bár előfordulnak olyan példányok is, melyeket csak erre alkalmaztak. 3. A *hamvas*, *párfedél* fő feladata: a fehérnemű kifőzésére, leforrzására szolgáló durvább szövésű terítő, melyre a hamut tették. 4. *Ganga*, *kötőganga*, *vetőkendő*, *kecele*, *magvető*, a fentieknél sokkal kisebb méretű és felerősítése a derékra történt. 5. *Iszák*, *átalvető*, lényegében kettős táskaszerű készítmény, melyet vállra lehet vetni. Érdeemes megemlíteni, hogy a MNA 19. lapja a Parciumban és Közép-Erdélyben jelzett, de a 20. lapon az elnevezések közt nem található, igaz, csak a „gyakoribb előfordulások”-at tárgyalja. Az *iszák*, mely inkább bőrből készült 1557-től (SzT 5. 831); az *átalvető* „vállon átvethető kettős zsák” jelentéssel 1627-től (SzT 1. 297) ismeretes Erdélyben.

A szavak szinte kivétel nélkül szláv eredetűek, vagy különböző szláv népek közvetítésével kerültek hozzánk. Ezek eredetileg különböző feladatúak és feltételezésem szerint csak a 15–16. században kapcsolódtak a vetéshez. Azt nem tudom megmondani, mi lehetett előtte, hiszen a feljegyzések korábbra nem nyúlnak vissza, romlandósága miatt, nem őrződtek meg, illetve ásatásokból nem kerülhettek elő.

Ezek után nézzük meg a leggyakrabban előforduló magvető eszközt: a (*vető*)*zsákot*. 1456 k.: cophinus: *magh vete sakh* (Sermones Dominicales RMG 790). A *zsák* az ófelnémet *sac*, *sack* „durva anyagból készült, hosszúkás tömlőszerű tartó tarisznya, táska”, ezzel a jelentéssel nálunk 1416/1466 körül fordul először elő; korábban „durva szövött anyag, ruha stb.” jelentése is lehetett (TESz; EWUng). A Duna észak–déli irányú folyásától keletre, majd a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon is megtalálható, Erdély déli részében, a Székelyföldön csaknem általános, a moldvai csángóknál kizárólagos (10). A *zsák* elnevezést csak a 15. századtól kezdve tudjuk kimutatni és nincsen olyan szinonimája, mely teljesen megfelelné a tartó eszköznek. A *vetőzsák* általában *magyarmáshol parasztszák* néven ismert és hozzávetőlegesen 80 kg vagyis egy hektoliter el benne (Molnár Balázs MNL 5. 528); Beregdaróc, Papp Zoltán Sándor 1975. 193). A 19. században megjelentek a sokkal szélesebb, melyeket gyárilag állítottak elő és megkülönböztetésül: pesti-, zsidó, csalánzsáknak mondtak, de ezeket kézi vetésre nem használták.

Végigtekintve a kézi vetés legfontosabb eszközein és azok elnevezésein, megállapítható, hogy a Kárpát-medencében a magyar nyelvterületet a *vetőabrosz* és számos változata mellett az alföldi sík vidéken, sőt Erdélyben a *vetőzsák* uralja. Az előbbi nyugat–keleti irányba a *vetőgép* általános elterjedéséig előnyomulóban lehetett; sok helyen az *abrosz* és a *zsák* egymás mellett élt. A *vetőkötény*, mely tulajdonképpen az *abrosz* derékra kötött változata, gyakrabban az északi magyar nyelvterületen fordul elő és néhány helyen szórványosan ismerik. Néhány különleges változatot (*iszák*, *átalvető*, *lazsnak*) elsősorban Erdélyből ismerjük.

Sokat foglalkoztatott az a kérdés, hogy mielőtt a 15. században megjelent a *vetőabrosz*, *vetőzsák* és *vetőkötény*, vajon miből vethették eleink a gabonamagot? Felvetem annak lehetőségét, hogy valamilyen bőrből készült és többcélú tartó alkalmazhatóság lehetett, melyben ruhaneműt, ételt, lóeleséget tartani, alváskor fej alá tenni, sőt felfújva, ráhasalva vízen is át lehetett segítségével kelni.

Anonymus egy helyére figyeltem fel, mely *Pais Dezső* fordításában így hangzik: „...az Etel folyót pogány módra tömlőn ülve usztatták át”; latinul viszont: „fluuium Etyl super *tolbou* sedentes ritu paganismo transnatauerunt” (a továbbiakban Kiss Lajos 1988. 67–69 adatait használom és egészítem ki). CzF (6. 485) *Anonymus tolbou*-ját „tömlőszerűen felfújható bőrszáknak” értelmezi és a *turba* „börtarsoly, táska” változatának véli. A *turba* „balyu” jelentéssel megtalálható a nyugati nyelvjárásokban (Vas m. Őrség, Szalafő MTsz), továbbá Szilágy megyében (Uo.). A kérdéshez többen hozzászóltak, vitatva a szó mongol–török eredetét, illetve elutasítva azt. Kiss Lajos megállapítása különösen felkeltette figyelmemet: „Megítélésem szerint a *tulbou*-val eddig kapcsolatba hozott idegen nyelvi szavaknál fontosabb lehet az a csagatáj *tulb* „bőrszák”, amelyet MIKLOSICH... idézett anélkül, hogy forrását megadta volna” (68). Tegyük még ehhez hozzá, hogy az EWUng szerint (6. 1562), a *turba* és a *tolbou* „Art Schlauchsack” ugyanarra a töre megy vissza és feltehetően egy honfoglalás előtti török nyelvből származik.

A kutatás meglehetősen nehéz, mert a tatár–török népek mai utódainak vizsgálatában napjainkban is a nomád pásztorkodásé a döntő szerep, a földművelés néprajzi vizsgálatával nagyon kevesen foglalkoznak. Mégis hadd álljon itt két közvetett adat. A kazáni tatárok régen kézzel vetettek, rendszerint háncskosárból, melynek neve *tubal*, ebből

markolták ki a magot és szórták maguk előtt (*Vorobjov, N. I. 1953. 88*). A baskírok a 19. százd közepén kisebb állatok bőrből tartóedényt készítettek. Ennek neve: *turhiik (myph_{ik})*, melyet elsősorban borjúbőrből csináltak (*Rugyenko Sz. I. 1955. 141–142*). Annak eldöntése, hogy ezek az elnevezések vajon lehetnek-e etimologikus kapcsolatban *Anonymus tulbou* szavával, csak az orientalistákra tartozik.

Általában meg lehet állapítani, hogy a régi szerszámok, tartóedények egykor sokkal több funkciót láttak el. A fejlődés egyik útja éppen az, hogy a több feladatra újak jelentkeznek, melyek a részleteket jobban, könnyebben, alaposabban, vagy éppen olcsóbban tudják elvégezni. Ez lehetett a *tulbou* szavunkkal is, amikor a drágább és nehezebben megmunkálható bőrt kender-len vászonnal tudták helyettesíteni, ami új elnevezést is hozott. Az esetleges folyadékátrolást pedig fából készült edényekben lehetett megoldani stb.

A másik ilyen kézi vetést szolgáló eszköz az *iszák*, melyet még a tatárokkal kapcsolatban is emlegetnek (SzT 5. 832), készülhetett bőrből, szövött anyagból, a búzával kapcsolatban előfordul a zsák és az *iszák* egy forrásban (Uo.). Készült kecske- vagy borjúbőrből, egyes vagy átalvető formában. Olyan is akadt, melyben bort tartottak (NySz I. 1634–5). *Comenius* még azt is tudja, hogy szíjgyártó készítette azokat.

Míg a földművelés más műveleteinél a régészetre is számíthatunk (pl. ekevas, sarló, kasza stb.), addig a vetés esetében ez a tudomány nem sokat segíthet, hiszen akár milyen anyagból is készültek a vetésre használt magtartók, azok megsemmisültek. Ezért a néprajzi párhuzamokra, az etimológiára és az ikonográfiára vagyunk utalva, ha a legrégibb kort kívánjuk vizsgálni, akkor az utóbbi lehetősége alig terjed egy fél évezrednél nagyobb időre, a két előbbire kellene tehát fokozott mértékben támaszkodni, de ott meg a feljegyzések hiánya okoz nehézséget.

A kézi vetés munkája

3. kép. Zsákformájú vetőabrosz. Palást (Plášťovce). Ikvai Nándor 1977. 145.

A vetőember az abrosz két végét összeköti és úgy búvik bele, hogy a kötés a jobb vállára, a többi részét pedig a bal kezével úgy fogja össze, hogy abba 20–25 kg magot bele lehessen önteni. A jobb kezével markol bele és szórja maga előtt a magot. Ha valaki balkezes, akkor az abrosz felerősítése fordítva történik.

A vetőzsák esetében egyik alsó részére kötnek egy madzagot és azt összekötözik a zsák szája egyik szélére felerősített zsineggel. Úgy búvik bele, hogy a szája jobb kéz felől essék, a súly viszont, mely általában egyvékányit tesz ki, a jobb vállon nyugodjék.

A vetőabrosz nagysága 140x200 cm, tehát többnyire két szélét varrtak össze, míg a kötőnek egy szél is elegendő, mert csak a derékra erősítették fel, bal kézzel maguk előtt összefogták és jobb kézzel szórták. Ebbe általában felényi magot öntöttek. Az *iszákot*, az átalvetőt a vállra teszik, hogy

könnyen el lehessen érne. Ebbe a fentieknél kevesebb magot tesznek.

A vetés központi alakja a vetőember, aki mindig csak férfi. Az egész munkát végzi, irányítja, az ütemet megszabja. A másik lehet gyerek, aszszony, de mindig csak segítő (*maghordó*), aki csak mellékmunkát végez (pl. a mag újratöltése, az irány tartása stb.).

A kézi vetés látszólag rendkívül egyszerű munkafolyamat, de mégis rendkívül nagy gyakorlatot: a föld, a mag, az időjárás alapos ismeretét követeli meg. Nem lehet az egész magyar nyelvterületre valami egységes módszert megállapítani, ezért néhány alapos leírást választottam ki a magyar nyelvterület különböző részeiről és azt változtatlanul vagy kisebb elhagyással, kiegészítéssel közlöm.

Kalotaszegen „a búzát, kétszerest, zabot a föld hosszában haladva *kétlábra*, azaz minden lépésnél, tehát sűrűn vetik: mikor jobbal lép, egy márékkal jobb felé szór maga elé féllegyező (kb. 1/6, 1/8 kör) alakban, ez egy *fél-elő*, majd ballal lépve ki egy márékkal, kaszás mozdulattal, bal felé szór maga elé egy mássikkal féllegyező alakban. A két fél-elő együtt tesz ki egy teljes *előt*. Fontos volt, hogy az elők egyenletesen kövessék egymást, hogy egyenletes legyen a vetés. Ezt szolgálta az is, hogy a földön az első elővel végigmenve a visszaforduló vető ember számára a pár bevetett pászma *magszélét* egy elől járó gyermek mutatta, a kétszeres rávetést vagy a kihagyást elkerülendő” (*Kós Károly* 1941–44. 74).

Szamosszegen (Szatmár m.): „A vetést végző személy a *magyarzsák* egyik csúcsába tyúktojásnyi nagyságú krumplit kötött, és ezt a sarkát összekötötte a zsák szájának azzal a szélével, amelyikhez a zsákmadzag volt varrva. Az így karkába kötött zsákba aztán egy véka búzát öntött, a zsákot nyakába akasztotta úgy, hogy az a jobb vállon és a bal hóna alatt volt, szájával jobb kéz felől. A búza így a mellén feküdt a vető embernek. Jobb kézzel *félmarik* búzát kivett a zsákból és jobbról balra irányba minden lépésnél kétszer szórt. Balról jobbra sohasem végzett szórás. A jobb markában lévő búza a kinyújtott mutató- és középsőujjon csúsztatva hagyja el a vető ember kezét, úgy, hogy e két ujj fölött a hüvelykujj is nyújtva van. Ilyen kéztartással érik el, hogy a mag egyenletes szélességben terül el a földön. A szórás sáv szélessége annyi, mint aratáskor a levágott rend szélessége. Megjegyzendő még, hogy a lépésenkénti kétszeri szórásnak sajátossága, hogy előbb távolabbra, azután közelebbre szór a vető ember. Ha több személy végzi a vetést, akkor annyi sávban indulnak csatárláncszerűen a vetéssel, ahány a vető személy. Segítségre itt is szükség van, mert a kiürült zsákot fel kell tölteni újra. Ennek könnyítését szolgálja az, hogy a zsákokban lévő vetőmagot nem a föld végén

4. kép. A vetőabrosz felerősítése
(Palást, Palástovce)
Ikvai Nándor 1977. 145.

5. kép. Vetés abroszból. Sárospatak, Balassa Iván felv. Rákóczi Múzeum F.1861.

6. kép. Vetés abroszból. Bánhorvát, Borsod m. Lajos Árpád felv. Herman Ottó Múzeum F.4490.

rakják le egy csomóba, hanem végig a barázdában egyenletes távolságra. Így nem kell sokat járkálni a kiürült zsák feltöltéséért” (Balogh László 1986. 9–10).

Ezek után lássunk egy olyan vetést, melyet a ma Orosházához (Békés m.), de korábban Hódmezővásárhelyhez (Csongrád m.) tartozó Vásárhelyi pusztán írt le Nagy Gyula (1963. 23–24): „A vető... rendes léptekkel elindul. Bal lábával lép ki, s ugyanakkor jobb kezével az egyik oldalon terít. Amíg a jobb lábával előrelép, addig kimarkolja a vetőmagot. Mikor ismét ballal lép, a magot a másik oldalra teríti. Ezt folyamatosan végzi. A vető belemarkol a zsákban lévő gabonába. Kiveszi s kinyújtott karral vet. A karját előrenyújtja s úgy teríti egyik oldalra a szemet.

A kinyújtott karját gyors, erős lendítéssel befele lendíti és ekkor terít. Úgy kell teríteni, hogy az már a levegőben félkör alakot vegyen fel. A vető kieresztett, kinyújtott ujjai terítik szét a szemet. A terítésnél a vető tenyerét lefele fordítja, ezáltal a tenyeréből kiengedett mag a levegőben levezőszerűen szétterül... Van olyan vető, aki ahol megy, ott sűrűbbre vagy ritkábbra terít. Ennek az az oka, hogy vagy nagyon egymásra terít (ekkor sűrű), vagy nem teríti kellő mértékben össze (ekkor ritka). Ugyanis, mikor az előket egymás mellé vetik, akkor az elők széleit egymásra kell teríteni. A vetés sűrűségét szabályozni is lehet. Ha a vető nagyobb markot markol, vagy kisebb előt vet, akkor sűrűbb lesz”. Általában a nappal szembe történő vetés nagyon megnehezíti a munkát, éppen úgy, mintha a szél nem a vetés irányába fúj.

A múlt század közepéről egy alapos leírással rendelkezünk Vilkeről (Nógrád m. MG 1846. 1. 286): „A vetésben való lépést és markolást különféleképp teszik,

egyik mindenkor csak egyik lábra, a másik mind a kettőre vet. Ez utóbbi módhoz szokni jobb, mivel így jobban lehet a szórást mérsékelni s a mag egyformán terül el. Ha a vető ritkán akar vetni, minden lépésre egy marokkal vessen, mikor jobbra lép balra, ha balra lép jobbra szórja a magot, ilyenkor minden lépés félöles (kb. 95 cm), az *elő* a gabonane-műek alá háromölnyi széles, más mag alá, hol szélesebb, hol keskenyebb, amint a magvak nagysága különböznek. Ha pedig rendes sűrűséggel akar vetni valaki, akkor az

elő harmadfél öles, a lépés rendes legyen, úgyhogy a kettő öttalpas (1 láb 31,6 cm) ... lassan sétálva menjen, egyformán mozogjon, ne biczegjen idestova a vető vagy ha igen göröngyös szántáson egyet tántorodnék, addig ne vessen tovább, míg előbbi állásra vissza nem lép... Mikor a lábát leteszi a vető markoljon, mikor lép szórja a magot. A magot felmarkolván a kivételnél kevésbé tágitani kell, kivált a búzát, mivel sima, mert ha szorítja sok mag hull el mellette. Mikor a magot elteríti egy C formát kell kerekítenie előre s ha a szél nem fúj huzamosan, fölfelé, ha pedig a szél fúj, lefelé. Ha igen göröngyös, hibás, vagy sovány földön vet, a lépést rövidíteni kell, s ha a föld igen rossz a markot nagyobbítani kell... Sok helyütt csak *zsákokból* vetnek, az értelmesebbek vetőruhából vetik a magot”.

Szankon és Móricgáton (Bács m.) homokos talajon a vetés különösen nehéz volt (Janó Ákos 1982. 82–83). „A kézi vetést nem mindenki értette. Gyerekre nem lehetett bízni, de asszonyok se vetettek, ez mindig férfi munka volt. A gabona és köles vetésének eszköze a vetőabrosz és a vetőzsák. Előbbi rendszerint lepedő, amit sarkainál megkötve vállra akasztva használtak. Zsákból való vetés esetén a zsák száját madzaggal egyik csücskéhez kötötték, s 20–25 kg gabonával a bal vállra vették. Ez a vetőmag egy vékányi volt, ami egy vékás földbe, 400 négyszögölbe volt elég. A vető bal kézzel a zsák száját fogta, jobb kézzel szórta belőle a magot. Minden lépésen vettek és szórtak. A magot mintegy 3 m szélességben terítették, lépésenként felváltva jobbra és balra. Minden lépésnél fél marék magot vettek ki a zsákból és szórtak el. Jobb lábbal lépve balra, bal lábbal lépve jobbra szórtak. Amikor végig értek a földön, megfordultak, és visszafelé haladva vetettek. Ha azt akarták, hogy a vetés sűrű legyen, nagyobb markokat vettek, kisebbeket léptek. Ha ritkábban akartak vetni, akkor csak jobb lábra szórtak jobb, illetve bal felé. Mivel egyik embernek kisebb volt a marka, mint a másiknak, kevesebbet tudott egyszerre szórni, ezért kisebbeket lépett. A vető az ujjai között eresztette szét a magot, aminek úgy kellett terülni, mint locsoló kannából a víznek. A magot a vető ujjjaival osztotta meg. Ha nagy szél volt kisebb sávban tudtak vetni. A vetés irányát a szél nem befolyásolta. Gyakran gyereket is vittek a vetéshez, aki a szórás sávjának szélén a vetővel haladt és nyoma mutatta, hogy meddig szóródott a szem. A vetés sávjának szélére kevesebb mag hullott, mint beljebb, ezért a következő soron a vető egy kicsit beljebb haladt, így a szórás szélét kétszer vetette... Egy ember egy nap be tudott vetni 3 hold földet”.

Ezek után nézzük meg a kézi vetés módját Tolna megye északnyugati részében Várongon (Takács Lajos 1976. 105–106). „A vetés sora volt az *elő*, azaz 'az a rész, mit a vető maga elé fogott'. 'Ezt a földet elvetem három előben' – mondták például egy

7. kép. A vetőzsák nyakba erősítése. Felsőtárkány, Heves m. Bakó Ferenc felv. Dobó István Vármúzeum F.16301.

8. kép. Megtöltött nyakba akasztott vetőzsák. Máréfalva Udvarhelyszék. Gál Gyula felv.

keskenyebb földre. Ez volt az *elő* szélesebb értelemben. Szűkebb értelemben viszont az a földdarab, amit két marokkal bevetett. Egy marokkal *fél-előt* vetettek be, mégpedig úgy, hogy pl. jobb lábbal lépve a tele markot maguk elé, jobbról balra hajították el, úgy, hogy az félkörben szóródott el. A szóródás vége bal oldalt kissé tovább húzódott, mint ahol álltak. A következő, a bal lábbal végzett lépésnél viszont a fél-előt maguk előtt kissé balra vetették, mégpedig úgy, hogy a *fél-elő* jobb sarka húzódott kissé jobbra tőlük, és így a fél-elő vége egymásba kapcsolódott, egymást fedte. És így haladt aztán a vető: jobb láb-
ra jobb felé, balra bal felé hajítva el a marok búzát, mit kézből, a hüvelyk- és mutatóujj között kiengedve, egyenletesen szóródva irányított. A mag zöme tőle távolabb, a fél elő karéjának első részén hullott, de a lába alá is jutott elég szem, hiszen ide mindkét előből hullottak – ha ritkábban is – szemek. A haladási irányt nemcsak a mezsgye távolsága, vonala segítette, hanem a vető *irányba vett* egy-egy messze álló fát, tornyot, házsarkot, és ahhoz tartotta magát... Visszafelé az elő mellett vetett, majd sorban tovább. Ha fogyott a szem az abroszból, a szemhordó pótolta vagy a vékával, vagy ha kevés volt a zsákban, azt vitte a vetőhöz”.

Becsvölgyén (Zala m.) „A vetés vetőruhábu, vászonlepédőbü történik. A vetőruha egyik végét összekötik, aszt nyakba akasztják. Jobb vállon és bal hónalj alatt van. A vetőruhát a bal kézre rátekerik. A vetőruhába a zsákbu magot öntenek. Asztán a vető a közre áll és először éccer a köz hosszába szórgya a magot az ujjai között egyenletesen engedve. Majd kérésztbe vet, szép lendületés mozgássá. Ebben van valami szép, méltóságos. Van ember, aki eccerre keresztbe vet s az egész közre hinti a magot” (*Pais Sándor* 1964. 61).

A vetés munkáját leginkább a szántóföld jobb sarkában kezdik el. Itt állítják le a szekeret és pakolják le a zsákokat, de ha lehetséges, akkor a szekérral olyan távolságra szállítják, amiről gondolják, hogy a vetőabrosz, -zsák kiürül és újjal kell pótolni. Ha va-

laki egyedül vet, éppen úgy sok időt, erőt veszít, mintha a *szemhordó* (Várong, Tolna m.) végzi el ezt a munkát.

A vetőember egyszerre egy kb. 2–6 m széles sávot fog fel, legtöbbször a föld keskenyebb oldalának jobb sarkában, mert így jól tud igazodni a szántóföld szélén húzódo barázdához. Érdemes ennek elnevezéseit is megvizsgálni, annál is inkább, mert sokszor szolgált pontosan meg nem határozott vetési, szántóföldi mérőegységként is.

Elő „a szántóföldnek olyan szélességű szalagja, amelyet a vető egyszeri végigmenetellel bevet”. 1840: „Három előre is elég lesz fogni ezt a keskeny földet” (Heves m. Névtelen. MTsz.); 1846: „...az *elő* a gabonaneműek alá háromölnyi széles...” (MG 1. 286). Az *elő* nemcsak a vetéskor egyszerre felfogott földszalagot jelenti, hanem az egyszerre kaszával levágott gabonát, fűvet vagy éppen az egyvégtében megművelt, kapált kukoricát. Természetesen ezek szélessége más és más (ezt a feljegyzők nem mindig örökítik meg pontosan). Az *elő*, mint a gabonavetés műszava Kolozsvártól, Kalotaszegen át az egész Tiszántúl, sőt a Palócföldön ismert, helyenként Dunántúlra is átszap; főleg annak keleti felében található meg (MTsz; ÚMTsz; OrmSz stb.). Egy-egy adat nyugaton is feltűnik (Nárai, Vas m. *Gutmann Miklós* 1991. 27). Az ugor korból származik az alapja, ennek ellenére a szó fenti jelentését az etimológiai szótárak nem vetik fel (SzófSz; TESz; EWUng; MszFgrE), pedig ez a magyar nyelvterületen legszélesebb körben elterjedt elnevezés.

Fogás „az a földterület, melyet egyszerre munkába vesznek”. Akárcsak az *elő* többféle munkára, így a vetésre egyszerre felfogott keskeny, hosszú földszalag. Szórványosan, de inkább a Tiszántúlon fordul elő (ÚMTsz).

Köz „ua”. Tulajdonképpen a szántás műszava, amikor bakhátra művelik a földet (l. részletesebben *Balassa Iván* 1973. 504–507). A vetésnél is használják, mert azt össze kell egyeztetni a bakhát szélességével. A közszántás terjedelme 2–4 m között váltakozik, míg a kézi vetés ennek kétszerese is lehet.

Vető „ua”. 1840: „Szólások: Hány vetőre vannak a földek ebben a határban? – átlag milyen nagyságúra vannak feldarabolva” (Palócság, Heves m. *Divényi Gyula* MTsz). Bár az értelmezés nem teljesen egyértelmű, de feltehetően az egyszerre bevethető föld szélességére vonatkozik.

A fentiekén kívül helyenként a kézi vetés szélességére alkalmanként más elnevezéseket (pl. *pászma*) is használnak, melyek „az ekével, kapával, kaszával vagy más szerzőszámmal egy alkalommal felfogott hosszú, de keskeny terület”, de ezek esetlegesebbek a sokkal általánosabban ismert *elő* mellett.

A kézi vetés sokszor nem egyenletes, amit pl. a szél is okozhat, esetleg a szembe-sütő nap zavarhatja meg a nem gyakorlott vetőt. Ilyenkor üres folt: *ablak* keletkezik a vetésben, mely különösen a széleken jelentkezik. Ezeket gondosan *körülszórják* (Békés, *Márton László* 1983. 382). Szegeden, Röszkén a vetést *beszegték*, vagyis „magot szórva körüljárt a barázda mentén” (*Bálint Sándor* 1976. 532).

A Vásárhelyi-pusztán, mely ma Orosházához tartozik (Kardoskút): „A fogás kezdő szélét és a középbarázda mindkét *partyát* – míg rá nem megy a fogas – egyesek be szokták *pörgetni*. Ilyenkor kevesebb szemet markolnak. Rendes, bátor léptekkel haladva a karjukat hátulról előre lendítik. A jó vető felső karja meg sem mozdul. Csupán az alsó karja jár ütemesen előre-hátra. Az alsó kar előreleadításakor a mutatóujjal engedí, pergeti ki a markából a szemet. A középbarázdánál először az egyik *partját*, s visszafelé a másikat pergetik be. Sohasem a barázda fenekére, hanem az oldalára szórják a szemet. Így is a barázda fenekére pereg, s a fogas is odahúzza. A pergetést jobb szél alá végezni, de széllel szemben is lehet” (*Nagy Gyula* 1963. 24).

Alávetés – felülvetés

„Alávetés az a vetési mód, amikor a magot a felszántatlan földre vetik, majd bele-szántják, ezt esetleg elboronálják”. Megfelelője: *alulvetés, levetés* (ÚMTsz). – *Fölülvetés* esetén a szántásra szórják a magot és elboronálják. – A kettő keverékét *felesvetésnek, félmagos vetésnek* mondják, amikor a szántatlan talajra szórt gabonát ekével leforgatják, majd erre a tartalékolt vetőmag kisebb részét rászórják és beboronálják.

Az alávetés jelentőségét magam sem értékeltem kellő módon (*Balassa Iván* 1973. 472–482), most újraolvasva a szántással foglalkozó fejezetet, úgy látom, hogy az „Egy szántás, egy kenyér, két szántás két kenyér, három szántás három kenyér” bűvöletébe estem és figyelmemet a többszöri szántásra összpontosítottam.

Mulasztásomat az mentheti, hogy könyvemben a vetés kérdésével nem foglalkoztam, mert különben feltűnt volna *Györffy István* (1942. 168–169): „Vetni nálunk néha tarlóra is szoktak. Ez esetben a földet utólag szántják fel s boronálásra nincs szükség. Régebben – amikor a faekével sekélyen szántottak – ez a vetésmód jobban el volt terjedve. Ma apró magot csak felszántott földbe vetnek”. *Pócs Éva* (1974. 40–48) éppen Szolnok megyében vizsgálta az alávetés kérdését, melynek eredményeit 1962-ben fogalmazta meg; a 73 község és város közül 49-ből rendelkezett adatokkal, részben maga végzett gyűjtés eredményeit használta, részben kérdőíve adatait. Mindezekből kiderült, hogy a 19–20. század fordulóján a nagybirtokok és a tehetősebb gazdák kivételével Szolnok megyében egy szántásba vetettek. Alapos elemzés után a következő megállapításra jutott: „Az alávetés fogalma egész Szolnok megyében ismert. Néhány helyen a kézi vetés majdnem kizárólagos formájaként tartják számon... A múltra vonatkozóan szinte az egész megyére érvényesen megállapítható, hogy az alávetés régen általános, vagy legalábbis a mainál és a ma bevallottnál sokkal általánosabban elterjedt módszer volt” (47). Ezzel a tanulmányával *Pócs Éva* egy elhanyagolt és fontos kutatási területre hívta fel a figyelmet.

A történeti forrásokban az alávetés megjelölést csak elvétve találjuk, de feltételezésem szerint az „egyszeri szántás” megjelölés többsége ezt a módot jelölheti. *Lippay János* (1662/1721. 44) a következőket ajánlja: „Az fővényes földeket előbb bé vetni kell és az után forgatni, és egy kevéssé boronálni, hogy csak igyenes legyen”. *Gaál László* (1978. 131) számos forrás áttekintése eredményeként történeti vonatkozásban a vetés kettősségét megállapította: „...a vetést természetesen mindenütt szórva végezték, vagy úgy, hogy a magot a szántás előtt szórták el és azután sekélyen alászántották, vagy úgy, hogy előbb szántottak, és a nyers szántás friss porhanyós hantjaira szórták a magot, amelyet végül is könnyű tövis boronával 'huzattak' be”.

Érdemes bevonni a vizsgálódásba többek közt a kalendáriumok hónapábrázolásának képeit. *Toneki János* Kalendáriumában (1641) az abroszból vető ember a bakhátas földre vet, amit a szántó mindjárt beforgat (*Széchenyi Könyvtár RMK I. 710*). A Trencsényi Kalendáriumban (Uo. II. 758.a) a vető a fel nem szántott földre szórja a magot, az előtérben pedig már szántás látszik (1651). 1662-ben egy felvidéki földműves meghasogatja a talajt, melybe egy másik elveti a magot. A föld láthatóan nincs felszántva (*Magyar Művelődéstörténet 3. 165*). *Comenius, Á. J.* egy 1675. évi kiadásán pontosan megállapítható, hogy a vető a tarlóra (ugarra) szórja a magot, amit egy másik azonnal leszánt. A vetőmagot tartalmazó két zsák a szántás és a sima föld szélén helyezkedik el (*Balassa Iván* 1978. 123). Mindebből az is látszik, hogy a metszetek, rajzok készítői, akik aligha sokat értettek a földműveléshez, ezt a vetésmódot mégis ismerhették.

Ennek egy változatát örököltette meg *Szabó József* (1793. 29), amit homokos és porhanyós földekre ajánlott: „...az utolsó szántás előtt egy 1200. ölbül álló földbe két

9. kép. Felülvetés abroszból. Nagyszombati Kalendárium 1583.

10. kép. Alulvetés abroszból, a szántó leforgatja; jobb sarokban a tartalék vetőmag.
Toneki János Kalendáriuma 1641. Munkaeszköztörténeti Archívum 55182.

vagy harmad fél mérő magot el-vetnek, és ezen el-vetett magra reá szántanak, és hogy a bé-vetett föld tsinossabb legyen, azt meg is boronállják”. Nagyváthy János (1821. 106), a 19. század elejének egyik legképzettebb elméleti és gyakorlati gazdája maga is felteszi a kérdést: „Jó-e a Magot alászántani? azt kérdik sokan. Ha a Föld agyag, és nedves: kár nélkül alászántani nem lehet: de ha a nyár is száraz volt; és az őszi-szántás is száraz poros: kiki bátran; sőt haszonnal alászánthatja magját. Ha pedig az Ősz meleg, és a föld vérmes: elég azt beboronálni, és alá szántani nem szükség”. A fenti két idézet is azt bizo-

11. kép. Meghasogatott földbe történő vetés. Magyar Művelődéstörténet.
Felvidék. 17. sz. második fele

nyítja, hogy az alávetésnek még a szakemberek megítélése szerint is létjogosultsága volt, különösen addig, amíg az ún. „faekék” nem fordították mélyen a földet és a magra csak néhány cm vastagságú földet borítottak. Általában mégis a homokos és porhanyós földű területeken javasolták ezt az eljárást.

Az alávetés kiscgazdaságokban még a 20. században is sok helyen megmaradt, melynek okát a fogathiányban látom, ami miatt az összetorlódott munkák miatt nem tudtak többször szántani. Az *alulvetés* gyakorlata pl. Bárádon 1930 körül is előfordult (ÚMTsz), éppen úgy, mint a Bódva-völgyében (Borsod m. Uo). Békésről (Békés m.) egy gyakorlati gazda írta, hogy ha csutkaföldbe (kukoricaföld) vetették az őszi gabonát, akkor nem szántották fel: „A vető után ment az eke, a kiszórt búzát azonnal leszántotta” (Márton László 1983. 382). Orosháza környékén *levetés* a neve és akkor élnek vele, amikor ősszel valamilyen ok miatt elkéstek a vetéssel. A szántatlan földre leszórt magot 3–4 coll mélyre leszántják. Az alászántott földet fogas boronával, esetleg vesszőboronával elegyengetik (Nagy Gyula 1963. 25–26).

A legalaposabban a kérdést Szolnok megyéből ismerjük, máshonnan csak szórvány adatokkal rendelkezünk. Pócs Éva (1974. 47) alapos kutatásainak eredményét így foglalja össze: „Az alávetés fogalma egész Szolnok megyében ismert. Néhány helyen a kézi vetés majdnem kizárólagos formájaként tartják számon. Máshol az alkalmazásra vonatkozó magyarázatot csak mint különböző okok miatt felbukkanó szükségmegoldást állítják be, illetőleg csak mint bizonyos gabonafajták, talajok, vagyoni helyzet stb. esetén alkalmazott vagy alkalmazandó módszert. Az egyes adatok összevetéséből, a belőlük kiolvasható összefüggésekből és ellentmondásokból megállapítható, hogy e magyarázatok jórészt csak az utolsó időre, a kihálás stádiumára vonatkoznak, és tévesen vetítették vissza a múltba. A múltba vonatkozó szinte az egész megyére érvényesen meg-

állapítható, hogy az alávetés régen általános, vagy legalábbis a mainál és a ma bevallottnál sokkal általánosabban elterjedt módszer volt”.

Nem tudom, hogy a *Pócs Éva* eredményeit a fenténél nagyobb területre mennyire lehet általánosítani, de az kétségtelen, hogy a Tiszántúl sokan kifogásolják az egyszeri szántást, amikortól annak javítása elkezdődött. *Theschedik Sámuel* is így panaszodik: „A szántás rosszul megyen végbe. Tiszán innen sok helyen tsak egyszer szántanak” (1786. 125). A Bihar megyei Sárreuten: „A szántás őszi alá kétszer történik; kivéven némelly makacsabbakat, kik a hajdani rendszertől, az áldott egyszeri szántástól, még most sem akarnak eltérni” (MG 1845. 2. 1519). Szentesen „...rendesen csak egyszer szántanak, úgy őszi, mint tavaszi vetés alá” (MG 1843. 812). A tavaszi gabonát általában egy szántással juttatták a földbe (pl. Hegyköz, Abaúj m. 1828. *Balassa Iván* 1964. 59–60).

A néprajzi feljegyzésekben még a 20. század második felében is megtaláljuk a nyomát. Szegeden és környékén: „Az alávetés, aláfordítás a vetésnek az a módja, amikor a magot a szántatlan földön szórják el. Utána pár ujjnyi mélységben felszántják, végül megboronálják. Erre a módra minden esetre inkább szükségből kerül sor” (*Bálint Sándor* 1976. 532). Kiskunhalas környékén (Szank, Móricgát) az alávetés a homokos talajon meglehetősen általános volt. A leforgatáskor meglehetősen kicsit fogattak az ekével és a barázdák úgy sorba szedték a magot, mintha csak vetőgéppel vetették volna (*Janó Ákos* 1982. 82). A homokos talajra a vetés után szalmát, „dudvás szalmát” terítettek, hogy a homok vándorlását megakadályozzák (Kecel, Pest m. *Bellon Tibor* 1984. 559).

Éppen csak megemlítek néhány példát az alávetésre, annak érzékeltetésére, hogy valamikor a magyar nyelvterületen ismerték és gyakorolták. Doroszlón (Bács-Bodrog m.) a kézi vetés három formája élt egymás mellett: az alulvetés, a felülvetés és a kettő

12. kép. A vetés és alászántás. Comenius 1675.

13. kép. Az elvetett mag alászántása. Oroszhegy, Udvarhelyszék. Nagy P. Zoltán felv.

kombinációja, amikor a leszántott földre még egyszer magot vetettek (Kovács Endre 1993. 27). A Börzsönyben elsősorban a rozstot vetették alá (Ikvai Nándor 1977. 172). Felsőőrben (Vas m.) a 20. század első harmadában ismerték ez az eljárást: „Vetni régen néha tarlóra is szoktak. Ebben az esetben a földet utólag szántják fel, s így boronálásra nincs szükség. Régebben – mikor faekékkel sekélyen szántottak – ez a vetésmód jobban el volt terjedve” (Imre Samu 1941. 16).

Az egész országra kiterjedő áttekintéssel nem rendelkezünk és ilyet ma már nem is lehet szerkeszteni, mert a kollektív gazdaságok eltörölték a nyomokat. Az ún. háztájiba, ahova sok archaikus eszköz és eljárás mód szorult vissza, nem szabad volt gabonát vetni. Pócs Éva Szolnok megyével kapcsolatban megállapítja: „Az alávetés fogalma egész Szolnok megyében ismert. Néhány helyen a kézi vetés majdnem kizárólagos formájaként tartják számon” (1974. 47). 1950–1960 között még gyakrabban előfordult, utána már csak elvétve lehetett vele találkozni. Különleges időkben, pl. 1945-ben, az alávetés megerősödött és érdemes lenne megfigyelni, hogy 1990 után, amikor a gazdáknak sok nehézséggel kellett megküzdeniük, mennyire került elő ez a régi gabonavetési mód.

A *fömlülvetés*, vagyis, amikor a szántásra szórták el a magot, régebben is általánosabb lehetett, különösen, ahol ezt a talajadottságok (kötött) inkább megkövetelték. Azt is meg lehet állapítani, hogy ez a vetésmód mind nagyobb területet hódított, mert ez után általában jobb termést lehetett remélni. Az ősziek alá történő kétszeri-háromszori szántás már a középkor végén kimutatható nálunk: „A XV. századtól kezdve kerülnek elő már olyan adatok, melyek a földesúri földön kétszeri vagy éppen háromszori szántásról beszélnek. Hangsúlyoznunk kell, hogy a földesúri és a jobbágyi föld művelése között észrevehető eltérés nem volt. Utalhatunk arra, hogy 1513-ban a Somogy megyei Hédervári birtokon elkövetett hatalmaskodás említett kárjegyzékében feljegyezték, hogy Szentpál

14. kép. Az elvetett mag beboronálása.
Bánhorvát, Borsod m. Lajos Árpád felv. Herman Ottó Múzeum Miskolc, F.4488.

faluban Ág Márton jobbágy 6 hold földjét akkor már háromszor szántotta meg, de a hatalmaskodást követő félelem miatt nem tudta bevetni” (Szabó István 1975. 25–26.; 1. még Balassa Iván 1973. 470–482.; Gaál László 1978. 126–134).

Bél Mátyás (1984. 127) nagy területet áttekintve a felülvetés módját így rögzítette: „Kimegy a vető maggal megtöltött lepedővel övezve a már megművelt és porrá lazított szántóföldre, s ahányat lép, annyiszor szórja ki kézzel a szemeket. Követi őt a boronáló, betakarja két ökörtől vont boronával az elvetett élelet”. Csaknem egy évszázaddal később Nagyváthy János (1821. 106) az agyagos, nedves talajra mindenképpen a felülvetést javasolja.

A néprajzkutatók 20. századi feljegyzései ennek a munkamódnak térhódítását s egyre inkább általánossá válását igazolják. Szilágyban igyekeztek a szántás után minél hamarabb vetni, majd azonnal elboronálták, hogy a madarak kárt ne tehessenek benne (Csiszár Mária 1978. 78–79). Kalotaszegen a legtöbb helyen háromszori szántásba vetettek és a vetést szükség esetén két boronálás követte (Kós Károly 1941–44. 75–76). Szamosszegen a szántást elboronálták, majd a vetést újabb boronálás követte (Balogh László 1986. 9–10). Kardoskúton (Nagy Gyula 1963. 23–25) hasonlóképpen jártak el, de sokszor még végezetül tüsökboronával is elsimították a vetést. Szegeden „Általánosabb a fölülvetés, amikor a felszántott föld tetejére szórják el a magot, majd mindjárt boronálnak” (Bálint Sándor 1976. 532).

Néhány dunántúli példát is bemutatok. Várongon (Tolna m.) az egyik módszer szerint a szántásra vetettek és azt leboronálták (Takács Lajos 1976. 101). „Rozsnak, még buzának a vetésé háromszor szántott földbe történik” majd leboronálják (Becs völgye,

Zala m. *Pais Sándor* 1964. 60). Hasonlóképpen vetettek Vas megye egyes falvaiban is (*Imre Samu* 1941. 17.; *Nárai Guttmann Miklós* 1991. 25). Az Alsó-Garam mentén is az utóbbi évszázadban a háromszori szántásba vetették a gabonát és minél hamarabb elboronálták (*P. Madar Ilona* 1996. 373–374).

A két vetési formáról: az alulvetésről és a fölülvetésről így vélekedik *Takács Lajos* (1976.102): „Ez (utóbbi) forma a bonyolultabb – és fejlettebb is. Ha a föld gondosabb előkészítését tekintjük, feltétlenül azt kell mondanunk. Mégis ez a forma és a leszántás fejlődésének egy korábbi szakaszán igen közelinek mutatkozik – pusztán a formát tekintve. Akkor ugyanis, amikor az ekék még nem fordítottak, hanem csak turkáltak, horzsolták a földet, akár egy boronának éles, nagy foga, különösen ha az széjjellapított vas. S ha ez az egyezés csupán formai is, elegendő talán arra, hogy figyelmeztessen, hogy a két vetésmód idejére vagy eredetiségére azért ne alkossunk túl korai véleményt”. Ez azért is így van, mert a két munkamód között bizonyos kapcsolat is megállapítható. Térjünk vissza ismét Szolnok megyéhez, ahonnan a kérdést legalaposabban ismerjük.

Feles, félmagos, keverék, kombinált vetés. Ezt *Pócs Éva* így mutatja be: „Eléggé általános szokásnak látszik, hogy az alávetés során nem vetik el a szántás előtt a teljes magmennyiséget, hanem a mag egy részét meghagyják a szántás utánra. Az indoklás eléggé egyöntetű: egyenletes legyen a vetés, 'ne legyen magházas' (pl. Alattyán, Mezőhék, Jászdózsa, Szelevény), azaz ne legyenek a vetés között üres foltok, ahol nem kelt ki a mag. A felülre vetett mag az egész mennyiségnek általában csak egészen kis töredékrésze (5–6%), de felmehet egészen a magmennyiség feléig. Azokat az eseteket, amikor a magmennyiségnek megközelítőleg feléről van szó, néha már nem alávetésnek, hanem *feles vetésnek* (*Jánosshida, Kunhegyes, Tiszagyenda*), illetve *félmagos vetésnek* (*Rákóczi falva*) nevezik” (1974. 29).

Ez a keverék vetésmód többféle feltűnik, elsősorban az Alföldön. Vésztőn (*Békés m.*) a megmaradt vetőmagot a felülvetés leforgatása után a szántásra szórják el és azután fogas-, illetve vesszőboronával betakarják. Orosházán azt is ismerik, hogy a vetőmag felét a felszántatlan földre, a másik felét pedig annak leforgatása után szórják el és az egészet együtt boronálják el (*Nagy Gyula* 1973. 453). Doroszlón (*Bács m.*) a vetőmag egyik felét a felszántatlan földre szórták, majd leforgatták és erre vetették a másik felét, ez után következett a boronálás. Ezt *kombinált vetésnek* nevezték és ezzel az egyenleteséget kívánták elősegíteni (*Kovács Endre* 1993. 27).

A vetésnek ezt a módját a 19. század szakirodalma is ajánlotta, mert ha az egyik vetés magjai nem keltek ki, akkor még sok mindent behozhatott a másik. „...*alá és fölibe való vetésmódja* abban áll, hogy a bevetendő magnak fele részét alája, fele részét pedig hegyibe vetik el. Ezen vetésmódot most is életben lévő híres gazdánk könyveiben igen ajánlotta...” (FG 1866. 66). Ez esetben az alábbi munkákat végezték el: boronálás fogasboronával+vetés+alászántás+vetés+fogasolás. Ebben a vetésmódban a fogasboronának különösen nagy szerep jutott.

A gabonavetés rítusa

Amikor a kérdéssel kapcsolatos nyomtatott és írásbeli feljegyzéseket s saját gyűjtéseimmel egyeztettem, akkor egy, az egész magyar nyelvterületre kiterjedő, igaz csak töredékekben megmaradt rítus nyomai bontakoztak ki. Ennek egyes elemei sok esetben nagy területen megtalálhatók, mások csak szórványosan fordulnak elő. Ma már nem mondható meg, hogy ezek a gyűjtések esetlegessége miatt vagy más okból nem kerültek elő vagy esetleg az adott ponton vagy területen sohasem voltak meg. Éppen ezért a rítus megrajzolása csak kísérlet lehet, melyről még azt sem merném állítani, hogy a jövőku-

tatás adatai elvetik vagy helyesbítik, hiszen a kézi vetéssel kapcsolatban új adatok aligha merülhetnek fel, mert maga az eljárás lényegében teljesen megszűnt, különösképpen elenyésztek a hozzá fűződő hiedelmek, szokások.

A gabona vetése általában egyedül végzett *férfimunka*, akárcsak a szántás, boronálás. Nagybirtokon előfordult ugyan, hogy egymás mellett többen is vetettek, de ezt nem tartották megfelelőnek, mert az egyes vetők ügyessége, munkabírása különbözött és a szélek összeegyeztetését nem mindig lehetett olyan pontosan megvalósítani, mint egy ember esetében. A női munka a vetés esetében csak kiszolgálás lehetett, nem úgy mint az aratáskor, ahol az asszonyok sarlóval a vágás munkáját, illetve a kaszás betakarításban a marokszedéssel rendkívül fontos feladatát végezték. A vetés esetében óhatatlanul a katolikus egyház szentmiséje jutott eszembe, ahol a papé minden döntő szerep, míg a ministráns igyekszik azt meghatározott módon kiszolgáltatni. Ha meggondoljuk, hogy a Biblia a vetés hasonlatát milyen sok alkalommal használja, a predikációkban, szentbeszédekben hasonlóképpen gyakran előfordul, akkor ez a hasonlat mindjárt valószínűbbnek látszik.

A gabonavetésnek tájanként változó rítusa alakult ki, melyet egykor széles körben ismertek és gyakoroltak, de sajnos viszonylag kevés került belőle megörökítésre; az utóbbi fél évszázadban pedig már csak töredékeiben maradt meg. Megpróbálom néhány helyről együttesen bemutatni, majd később az egyes elemeket veszem vizsgálóra.

Kalotaszegen, ha valaki elment a vető ember mellett; odaköszönt neki: „Isten áldja meg a munkájukat, magukat!” (Ketesd). Mikor nekikezdenek a vetésnek, azután már a köszönést se viszonzozzák, hogy a termés sikerüljön. A tele *iszákot* bal vállára veszi, a kalapját maga mellé helyezi és így fohászodik: „Én jó Istenem, segíj meg!” vagy „Édes jó Istenem, adjál egy jó termést!” (Farnas, Sztána). Mások a befejezéskor is hasonlóképpen imádkoznak. Az első elvetett markot a madaraknak ajánlják, a másodiknak ezt mondják: „Ezt vetem az egereknek!”, ez egyeseknél így hangzik: „Ezt vetem a szegényeknek!”, míg a harmadiknál ez a mondás járja: „Ezt lelakatolom magamnak!” ti. a vetőszákba lezárt lakatot tesznek, hogy a termést senki el ne tudja vinni (*Kós Károly* 1941–44. 73).

Beregdarócon a gazda „...mielőtt elvetette volna az első marék magot, keresztet vetett. A református ember, magában imádkozva, az isten segítségét kérte és úgy indult el.” Arra is vigyáztak, hogy a vetést meg ne rontsák, ezért „...egy tiszta vászondarabba bekötött egy csipetnyi sót és erről szórta a magot. Amikor hozzálátott a vetéshez, a sót beletette a vetőszákba és erről szórta a magot. A vászondarabot a sóval akkor vette ki a vetőszákból, amikor a vetést befejezte. Ezt elásta a föld végén vagy tűzbe vetette a vászonnal együtt” (*Papp Zoltán Sándor* 1975. 194).

„Algyőn (Csongrád m.) ...korán kimennek vetni, hogy még napkelte előtt kierjenek a földre. Amikor a nap éppen feljön, a vetni való búzával telt zsákokat oda szokták ütügetni a földhöz... A régi öregek vetés előtt imádkoztak. Általában még ma is fohászolnak egyet. A vetőmagra keresztet vetettek. Ez a rozsnál olykor elmaradt. Ilyenformán: *Uram Jézus segíts mög!* Vagy a tápaiak: *Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe évetöm, szaporodj!* Egyesek legalább a kalapot emelik meg” (*Bálint Sándor* 1976. 531).

A Baranya megyei Mánfán a vető leveszi kalapját és keresztet vet, majd elmond egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet és megkezdi a vetést Jézus nevében. Az első markot a szegényeknek ajánlja, a másodikat a tolvajoknak, a harmadikat az állatoknak. „Az első darab földet szótlanul kell elvetni, nehogy a madarak a termést megegyék. Mindig fehér gatyában mennek vetni, a vetőabrosz is mindig fehér, hogy a gabona tiszta legyen...

Amikor az első darab földet elvetik 'pazdergyát' szórnak a földre. Vetéskor szentelt barkát is visznek magukkal és a föld négy sarkára tűznek belőle, hogy védje meg a veszedelemtől". A vetőabroszt feldobják a ház tetejére, amivel véget ér a vetés, amihez Sámodon, Baranya megyében ezt is mondják: „Isten áldása legyen rajta!” (*Berze Nagy János* 1940. 176).

Zagyvarékason (Szolnok m.) az egyik emlékező így mondta el a vetés rítusát: „Mikor édesapám vetett, mikor indult, felemelte a kalapját magasra, és ezt mondta: 'Uram, Jézus segíts, hogy minden szem kikeljen!' Aztán letette a kalapját maga mellé, és az első borozdát kalap nélkül vetette. Mikor visszaért az első barázdából, akkor vette föl". A gabonavetésnél, mikor befejezték azt mondták: „Hála Istennek, el van” sokan még azt is hozzátették: „Áldjon meg a jó Isten”. A vetéshez elővették a régi ráncos, rojtos gatyát és abban végeztek a munkát. (*Pócs Éva* 1964. 143–144).

A magyar nyelvterület különböző részeiről vett példák azt mutatják, hogy a vetésnek a rítusa fohászkodással, és mindazzal kezdődik, mely az egyházhoz is kapcsolódik és hálaadással fejeződik be. Előtte és utána is számos hitvilági babona húzódik meg, melyből már sok kihullott vagy a nem részletező lejegyzés következtében nem került rögzítésre, az utóbbi fél évszázadban erre már nem is volt mindig lehetőség. Éppen ezért nézzük meg ezeket az elemeket egy kicsit közelebbről.

A vetőmagot rendkívül gondosan készítették elő, válogatták, tisztították, külön tárolták, a 18. század végétől csávázták (l. részletesebben *Balassa Iván* 1997. passim), ennek ellenére a rozsdá, az üszög, a gyomnövények sokszor károsították, a madarak, a rágcsálók jelentősen csökkentették a vetést. Ezeket, s az emberi rontást hiedelmekkel, eljárásokkal próbálták elhárítani. Ezek kisebb részben egyházi vonatkozásúak, jelentősebb hányaduk: régi hiedelmek és a különböző eredetű elemek békésen kapcsolódtak többé-kevésbé összefüggő helyi rítusokká. Ezek az utóbbi százötven évben, különösen a vetőgép mind általánosabbá válásával, erősen megkoptak, úgyhogy legtöbbjüket csak hallo-másból, többnyire másod-harmad kézből rögzítették. Ha az egyes adatok bizonytalannak tetszenek, akkor azokat a távolabb feljegyzettek hitelesíthetik. Sajnos a hiedelmekkel, babonákkal kapcsolatos források rendkívül ritkák, hiszen ezek nagyobb részét az egyházak nem ismerték el, sőt – ha tudomásukra jutott – tiltották is. Az alábbiakban a vetés előkészítését, munkamenetét követve néhány egyházi, illetve népi hitvilági elemet mutatok be.

Az előkészület már az előző évi karácsonykor elkezdődött a karácsonyi abrosz – vetőabrosz azonosításával. „A karácsonyi ünnepek alatt három abrosszal terítették le az asztalt. Ezek közül a két felső díszes 'sémes' volt (színes pamut volt beleszöve). Evéskor a felső kettőt levették, evés után újra visszatették. A legalsót eltették a következő évre a vetéshez. Ebből vetették a kalászosok magvait” (Ellen, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 172). Baranyában a reformátusok azt az abroszt használták vetéshez, melyet az úrvacsoraosztás utáni ebédhez terítettek fel. Menyhén (Nyitra m.) „...együtt teríti fel a két abroszt háromszor felcserélve az alsót és a felsőt, közben párbeszédet folytatva a 'gázhúzásról' (ezzel a búzát óvják a gázról). Ezután egy vetésutánzó cselekmény következik: a búzavetésről szóló párbeszéd közben az ablakra búzát szórnak. Pogrányban (Nyitra m.) szintén két abroszt tesznek fel. A gazda és gazdasszony egymással szemben állva húz egy-egy abroszt a következő párbeszéd közben: 'mit húz kend?' 'Üszögöt, konkolyt, Boldogasszony tízparancsolatját' (háromszor mondják el). Azt tartják, hogy ezzel a gabonából is kihúzzák a piszkot, üszköt” (*Pócs Éva* 1965. 76).

A *vetőabrosz*, *-zsák*, *-kötény* a kézi vetés központi legfontosabb szerszáma, melynek sarkába különböző tárgyakat kötöttek. Ennek gyakorlati jelentősége is volt, mert ezt

fonallal átkötötték és ennek segítségével erősítették a nyakba vagy derékra. A legtöbbször azonban varázsló, elhárító szerepét sokkal többre tartották, melyre az egész magyar nyelvterületről tudunk szórvány példákat. Kalotaszegen az iszák csupjába megszórt hamut vagy kékkövet kötöttek, hogy ezzel a gabona üszkösödését elhárítsák (*Kós Károly* 1941–44. 72). Beregdarócon, amikor a gazda elindult otthonról „...egy tiszta vászondarabba bekötött egy csipetnyi só. Amikor hozzálátott a vetéshez, a só betette a vetőzsákba és erről szórta a magot” (*Papp Zoltán Sándor* 1975. 194). A só és a hamu a rossz elhárításában jelentős szerepet töltek be. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a hammasból történő vetés nincs-e ezzel a hiedelemmel kapcsolatban.

Még inkább gyakorlati jellegű az a Szamosszegen (Szatmár m.) feljegyzett eljárás, mely szerint a vetőzsák egyik sarkába egy tyúktojás nagyságú krumplit kötöttek és ezzel a madzaggal erősítették azt a nyakukba (*Balogh László* 1986. 9).

Az elbeszélések arról is szólnak, hogy a vetőabrosz sarkába aranytallért varrtak, mely az elvetett búzát nemcsak megvédte, hanem a termés bőségét is fokozta (Becsvölgye, Zala m. *Pais Sándor* 1964. 61). Palócföldön abba a vederbe, melyben a vetésre indulás előtt mosdottak kétfüllérest dobtak, majd ezt a *vetőganga* sarkába erősítették. Bodonyban (Heves m.) az ilyen pénzt a vetés után a templomi perselybe rakták, amit Mindszentkor nyitottak fel és a benne őrzött pénzt a szegények között szétosztották (*Balassa Iván* 1989. 29). Rábagyarmaton (Vas m.) az abrosz sarkából kiszedett krajcárt a koldusok kapták (*Moór Elemér* 1932. 159). Göcsejben a Mária oltárára tették vagy a templomi perselybe dugták (Kesztlőc, *Őrség Bálint Sándor* 1977. 2. 292–293).

A vetőabrosz megvarázsolásáról *Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos* ezeket állapította meg: „...tesznek bele kígyókövet, vagy Szent György-nap előtt ezüst pénzzel levágott kígyófejet, vagy csukott lakatot tesznek a vetőkészségbe; bizonyos áldozati jellege van a vetőkészségbe tett pénzdarabnak, amelyet azután hazamenet a legelső koldusnak ajándékoznak” (MagyNépr.² 4. 225).

Rendkívül sok hagyomány, babonás cselekedet fűződik a vetőmaghoz, melyet eleve gondosan kiválasztottak, külön őriztek és még a legnagyobb ínségben sem használták fel. Az ilyen búzát a madaraktól próbálták megvédeni, hogy hajnali harangszó előtt a vető kimegy a temetőbe és onnan úgy hoz földet, hogy senkinek sem köszön, nem néz vissza. A vetőmag közé keveri, mert akkor a veréb nem bántja és bő termést lehet betakarítani (*Háromszék Balázs Márton* 1942. 120–121).

A bukovinai székelyek (Józseffalva) szentelt vizet szórtak a vetőmagra és közben keresztet vetettek (*Bosnyák Sándor* 1984. 130). Máshol szentelt búzaszemeket keverték a vetőmag közé (Zagyvarékas, Szolnok m. *Pócs Éva* 1964. 145). Kalotaszegen az előző évi aratókoszorúból kidörzsölt mag is az elvetendő közé kerül, mint a karácsonyi mag morzsaléka (Nyárszó, Kolozs m. *Kós Károly* 1941–44. 72).

Ugyancsak Kalotaszegről jegyezték fel, hogy ha a ház asszonya szoptat, akkor néhány cseppet a másnap elvetendő magra csorgat, hogy termés „tejes legyen” (Ethn. 3. 366). Ugyancsak e néprajzi tájról tudjuk azt is, hogy a gazda levágott körmét a vetőmag közé keveri és vetéskor ezeket a szavakat mondja: „Ha nem vagyok itt, senki se ártson neked” (Ethn. 4. 123). Több helyen ismert szabály, hogy míg magának nem vetett, nem szabad volt senkinek sem kölcsön adni, mert az elvitte volna a szerencséjét (Istensegits, Bukovina. *Bosnyák Sándor* 1984. 130).

„Kisasszony nap (szept. 8.) előtt való éjjel az elvetendő búzát ponyvára téve, a szabad ég alá helyezik, hogy a harmat 'A zuristen szentölésé' fogja meg. Ez esetben a gabona a hombárban nem romlik meg s nem lesz üszkös” (Göcsej, Ethn. 21. 288). A bő termést a tavaszbúza esetében úgy kívánták a székelyföldi Nyárad mentén elérni, hogy

nagypénteken tették ki a magnak valót a harmatra (Ethn. 2. 400). Az átnedvesedett szemek kétségtelenül könnyebben keltek, ezért a 19. század első felének gazdasági irodalma is ajánlotta ezt az eljárást. Eszerint a másnap elvetendő búzát éjszaka kítették a harmatra, hogy vizesen könnyebben keljen ki. „A harmatlepte gabona magból hosszabb szalma, hosszabb kalászkok, nehezebb, s így tökéletesebb magok teremnek” (A történeti, gazdasági és mesterségi esméretek tára 1829. 2. 310).

A vetés előtti napokon az egész ház élete megváltozik, mert sok mindent nem szabad, illetve kötelező elvégezni a termés sikere érdekében. Számos helyen tiltották a kenyérsütést, de még a kenyérpírtást is. Kalotaszegen ezt éppen úgy megtaláljuk (*Kós Károly* 1941–44. 72), mint Szilágyfőkeresztúron, ahol az anya így oktatta a lányát: „Aznap liszttel ne járj, mert üszkös lesz a búza” (*Csiszár Mária* 1978. 77). Szatmárban (Porcsalma, *Szendrey Zsigmond* 1928. 30) azt tartották, hogy a vetéskor történt kenyérsütés miatt üszkösödik a búza, de a Palócföld egyes részein a főzést, sőt a tűzgyújtást sem javallották (*Balassa Iván* 1989. 29). Hasonló a helyzet Szegeden és környékén, ahol nemcsak kenyeret nem szabad volt sütni, de még a tűzhelybe se gyújtottak be, a hamut se háborgatták (*Bálint Sándor* 1977. 2. 299). Doroszlón (Bács-Bodrog m. *Kovács Endre* 1993. 25): „Amikor pedig vetni kezdtek, tiltva volt a kenyérsütés, nehogy miatta üszkös legyen a termés”. Ugyanez a vélemény a baranyai Dióviszlón (*Berze Nagy János* 1940. 174) és a Bakony falvaiban is (*Káldy József* 1908. 288). A korántsem teljes felsorolásból úgy látszik, hogy ez a hiedelem a magyar nyelvterület különböző, egymástól távol eső pontjain előfordul, akárcsak a kenyérpírtás tilalma (pl. Szamoshát SzamSz; Jármí, Szatmár m. *Szendrey Zsigmond* 1928. 30. stb.).

A fenti hiedelmek kétségtelenül a tűzek égető, elszíntelenítő hatásával vannak kapcsolatban, de a vetőmagot őrizni kell a liszttől is. Ezért nem szabad a vetőmagot liszteszsákban tartani Kalotaszegen (Nyárszó, Kolozs m. *Kós Károly* 1941–44. 72). A vetés napján az ilyen zsákot nem ajánlották még kirázni se, hogy megvédjék a búzát az üszögtől (Szamoshát SzamSz 1. 117; 2. 428). Ez a hiedelem megtalálható még a Zempléni-hegységben is (*Ikvai Nándor* 1967. 90). Érdemes megjegyezni, hogy a liszteszsákhoz sokféle, eddig kevésbé ismert hit kapcsolódik. Kolozsvárt 1584-ben a tehenet, amelyik elkóborol „...egy liztes sakal verd ky az kapudon” (SzT 7. 1170).

A vetés kifejezetten férfimunka, amit a nők csak nagy szorultság esetén végezhetnek nemcsak a magyaroknál, hanem más népeknél is. 1958-ban Kishután (Abaúj m.) lefényképeztem egy asszonyt búzavetés közben és szerettem volna több felvételt is készíteni, de társával együtt valósággal elkergetett, mert szégyellték, hogy ezt a munkát távol lévő „drótostót” férjük helyett kellett végezniük (*Balassa Iván* 1964. 72). A nők csak *maghordók* lehettek a vetés munkájában, vagyis ha a vető zsákja vagy abrosza kiürült, azt pótolhatták (ÚMTsz). De bizonyos helyzetekben ezt sem tehették. A Kalotaszegen megfogalmazott megállapítás érvényes az egész nyelvterületre: „Vetőmaggal nem járhat olyan asszony, akinek nincs rendben a dolga (menstruáció idején), mert üszkös lesz a gabona” (Magyarbikal *Kós Károly* 1941–44. 72). Hasonló tiltást jegyeztek fel Csicsér és Szirénfalva (Ung m. *Kotics József* 1989. 29) településeken, ahol az „olyan helyzetben” lévő nő még csak nem is érhet a vetőmaghoz. Mánfán (Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 176) „Menstruációs asszonynak a vetőmagot még látni sem szabad, nehogy a gabona piszkos legyen”.

A vetés előtti és általában a vetés napjain tiltották a nemi érintkezést. Ennek okát egy férfi így magyarázta meg: „Az asszony bűnössége az emberre is átragadhat éppen ezért tilos asszonnal hálni vetés előtt (Erked, Szilágy m.), mert a búza akkor megüszkösödik” (*Csiszár Mária* 1978. 77; *Kós Károly* 1941–44. 72). Ezt tartják Ung megye egyes

falvaiban is (*Kotics József* 1989. 28), éppen úgy, mint Kocsordon (Szatmár m.), ahol azt mondják, hogy vetéskor „ne nyúlj a feleségedhez, mert konkolyos lesz a búza” (*Szendrey Zsigmond* 1928. 30). Hasonló tilalmat jegyezték fel Baranyából (*Berze Nagy János*) és Rábagyarmatról (Vas m. *Moór Elemér* 1932. 159). Máshol a tilalmat nemcsak a vetés előtti, de az utáni napokra is kiterjesztették (Kemeneskápolna, Vas m. *Némethy Endre* 1938. 230). Ez a tilalom egykor általános lehetett, amit a sok szórványadat bizonyít, bár ezt viszonylag ritkán jegyezték fel.

A vetést, különösen a gabonavetést a földművelő ember ünnepnek tartotta, ezért gondosan megmosakodott és tiszta ruhába öltözött (*Mátészalka Farkas József* 1992. 45; Szeged *Bálint Sándor* 1977. 2. 292; Kisherend Barany m. *Berze Nagy János* 1940. 176. stb.). A ruházatban az ünnepi, de régiesebb formák sokszor életre keltek. „A régiek, mikor búzát vetettek, még ha máskor nadrágban jártak is – ráncos gatyát húztak, hogy bokros legyék a búza” (*Berettyóújfalu Sándor Mihályné* 1976. 222). Általában félünnepelőbe öltöztek, de különösképpen ügyeltek a ruha tisztaságára, mert így akarták megvédeni a vetést a gyomtól, az üszögtől (*Zagyvarékas, Szolnok m. Pócs Éva* 1964. 144; Mánfa, Hosszúhetény, Baranya m. *Berze Nagy János* 1940. 176; Rábagyarmat, Vas m. *Moór Elemér* 1932. 159. stb.). Ez a felfogás a Duna–Tisza közének délszláv nemzetisége között is megtalálható pl. Bátyán: „Aki vetni indul, tiszta fehérneműt vett, hogy tiszta legyen a búza. Mosakodni is kellett előtte. Tisztát köll adni nekik, mer mennek búzát vetni. Tiszta legyen a búza ne legyen konkolyos” (*Fehér Zoltán* 1975. 10). Ez a néhány adat, melyek számát még lehetne növelni, egyrészt arról tanúskodik, hogy a vetést más mezőgazdasági munkáknál inkább ünnepnek tekintették és ez a tisztálkodásban és a ruházatban is kifejezésre jutott, egyben ezzel akarták biztosítani a termés tisztaságát (*Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos* 1943. 226).

A vetéshez korán, még pirkadat előtt felkeltek, hiszen a Biblia is azt ajánlja: „Reggel és estve kell vetni” (Préd. 11. 6.). A koránkeléskor arra is vigyáztak, hogy kalapjukat nehogy az asztalra tegyék, mert annak a vetés látta volna a kárát (*Kalotaszeg Kós Károly* 1941–44. 72). A vetőmaggal megtöltött zsákok száját nem volt szabad megtekerni, hanem csak egyszerűen bekötötték, a szekérré szénát raktak alája (Zsobok, Kolozs m. Uo). Máshol pozdorjával bélelték ki a szekér alját, amit a vetés után annak végére szórtak (*Baranyahidvég, Mánfa Berze Nagy János* 1940. 174).

A vetésre történő kimenetelre ugyanazt a szekeret használták, mint máskor. Egy adott helyen sok mindent vittek magukkal. Ez a Mázsa patak völgyében (Szilágy m.) „... felpakoltak a szekérré, zsákokban vitték a vetőmagot, felrakták a boronát, ekét is, s szénát, hántalékot, mikor mit a jószágnak. Kiérve enni adtak a bivalynak, ökörnek, levették a zsákokat, ha hosszú volt a föld, egyet felvittek a tetejébe, egyet meg az aljában hagytak, hogy ne kelljen az asszonynak (maghordó) messziről hordani” (*Csiszár Mária* 1978. 78). Székelyföldön a nehéz hegyi utakon, ha vetni mentek, ahhoz külön járművet használtak: „A vetőszekér a legkönnyebb, előrésze az *eketaliga*, melyhez egy kisméretű lajtörjás hátsó rész jár. Azért hívják vetőszekérnek, mert ebben viszik a mezőre a vetni-való gabonát, a vetőszerezéket és a marhaeleséget” (*Udvarhelyszék Haáz Rezső Ferenc* 1932. 10–11. Küküllőkeménfalva *Csergő Bálint* 1994. 134).

A vetőmagos zsákokat úgy helyezték el a szekéren, hogy szájuk mindig a település, azon belül is a lakóház felé nézzen. Ez az eljárás egyes vidékeken általánosnak mondható (pl. Baranyahidvég, Diósviszló, Szentdienes stb. *Berze Nagy János* 1940. 174), de szórványosan máshol is megfigyelték. A Zempléni-hegység falvaiban ugyanígy jártak el (*Ikvai Nándor* 1967. 90). „A vetőmaggal telt zsákokat nyílásukkal hazafelé helyezték el

a kocsiderékba, hogy visszafelé nézzenek, aratáskor majd haza kíváncsoznak a hambárba” (Doroszló, Bács-Bodrog m. *Kovács Endre* 1993. 25).

Az elindulásnak is voltak szertartásai. A lovak elébe az ostorral keresztet húztak (Visonta, Heves m. *Hoppál Mihály* 1975. 110), hogy szerencsés munkát végezzenek. Máshol tojást tettek az induló szekér elé, ha a ló beletaposott, akkor abban az évben nem számíthattak jó termésre. Arra is ügyeltek, hogy valami kedvezőtlen találkozás ne vesélyeztesse a vetőmagot, majd a vetést. „Hejcén (Abaúj m.), ha útközben pappal, vagy szekéren egyedül ülő asszonnal találkoztak az rossz termést jelentett. Mogyoróskán, ha nyúl szaladt át az úton a *vetőre* induló ember előtt, szerencsétlenségnek tartották. Az ilyen esetben vissza is fordultak és újra indultak otthonról ugyan úgy, mint előszörre” (*Ikvai Nándor* 1967. 90). Berettyóújfaluban a gyereket küldték ki a kapu elé az útra, hogy jelt adjon, ha asszony jár az utcán (*Sándor Mihályné* 1976. 222).

Ha végre baj nélkül megérkeznek, akkor először a zsákokat pakolják le, egymástól olyan távolságra, hogy a feltöltést minél könnyebbé tegye. Arra nagyon vigyáztak, hogy levételkor ne hogy a zsák alja a földhöz ütődjék vagy húzzák a kijelölt helyére, mert ez ismét csak a vetésnek ártana (Algyő, Csongrád m. *Bálint Sándor* 1977. 2. 292).

Amikor először megtöltik a vetőabroszt, illetve annak megfelelőjét, akkor az abban elhelyezett só, hamu után még valami vasat is tesznek. Muraszemenyén (Vas m.) zárt lakatot helyeztek el és arról vetettek, hogy a gabona üszkösödését elkerüljék (*Némethy Endre* 1939. 62). Baranyában vasra lép a vető, hogy erős legyen a termés, mások azzal is megelégszenek, ha a bicskát rejtik el a kötényben (*Berze Nagy János* 1940. 173). Itt a vas babonás erejében bíznak és hogy ezt meg ne törjék, a vetés befejezése után azt a vetés közé ássák (*Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos* 1943. 227).

Mielőtt a gazda az első vetőmagot elszórja, mindig leveszi a kalapját és akárcsak a templomban keresztet vet, ha katolikus. Majd a vető Isten segítségét kéri és elszórja az első három marék magot. A Mezőség falvaiban (*Kós Károly* 1994. 107) az első a madaraknak ajánlották, a másodikat az egereknek és csak a harmadikról mondták: „ezt már megtartom magamnak”. Hasonló szokás Kalotaszeg felvaiban is él, ahol egy maroknyi földet szórtak az útra, ezzel a mondással: „Itt nőjjön a burján!” (Ethn. 3. 367). Ugyanitt a rontás ellen is védekeztek: „Ha vetés közben valaki a szántó mellett elhalad, anélkül, hogy így köszönjön: ’Isten áldja meg a munkát!’, akkor a vető ember egy maroknyi gabonát dob az útra e szavakkal: ’Ennyit neked adok!’ Ti. azt hiszik, hogy az, aki ezen köszönés nélkül elhalad a szántó ’áldását magához ragadni akarja” (*Wlislóczkiné Dörfler Anna* 1892. 367).

Gyergyóban a vetés elkezdése előtt kelet felé fordulnak és kalapot levéve keresztet vetnek és ezt mondják: „Isten adjál áldást, s az egereknek szájfájást”. Mások megelégszenek ennyivel: „Jézus segít meg!” (*Enyedi Emese* 1995. 189). Mátészalkán csak így fohászokdtek: „Istenem segíts befejezni”, majd a végén könyörögtek: „Istenem adjál jó időt és jó termést!” (*Farkas József* 1992. 46).

A Hegyközben (Abaúj m.) mielőtt a vetéshez látnak leveszik a kalapjukat és a katolikusok keresztet vetnek és „Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében” kezdenek munkához. A reformátusok megemelték kalapjukat és Isten áldását kérték (*Balassa Iván* 1964. 74). A Zempléni-hegység falvaiban: „A vetés megkezdésének is voltak hagyományos szokásai: Keresztalakban dobtak, hintettek egy maréknyi földet, másutt maggal a nyakban letérdelve imádkoztak vagy kalapjukat megemelve ’Istenem segíj meg’ – mondással kezdték el a vetést” (*Ikvai Nándor* 1967. 90–91). Mátradereszkén (Heves m.) mezítláb kezdték el a vetést, kalapjukat megemelték és rövid imát mondtak (*Balassa Iván* 1989. 28).

A Duna–Tisza közén a magyar–rác Bátyán a vetés kezdetén levették a kalapot és a markot magyarul vagy szerbül e szavakkal vetették el: 'Isten segíts, hogy teremjen!'. Más meg a veszély – a tűz, a víz, a jég – elhárítását kéri Istentől. Mások „Egy marékkal a szegényeknek, egy a raboknak a föld sarkába” szoktak elszórni (Fehér Zoltán 1975. 107). Jászdózsán (Szolnok m.) „Mikor megkezdte a vetést azt mondta, hogy Jézus segíjj! Ezt már nem hallani ma” (Gulyás Éva 1976. 104).

A Tolnába települt bukovinai székelyek a vetés megkezdésének szertartásáról így emlékeznek: „A gazda addig nem nyúlt a gabonához, a vetőmaghoz, amíg keresztet nem vetett. A Nap felé fordult és azt mondta: 'Álld meg uram, hogy jusson sok szegénynek belőlle'. Akkor ő a szegényekre is gondolt, akiknek nem volt hova vessenek” (Andrásfalva, Bosnyák Sándor 1984. 130).

Muraszemenyén (Vas m.) három marék búzát szórtak a dűlőútra a madarak számára, majd végül a szegények számára is vetettek (Némethy Endre 1939. 62). Hasonlóképpen járnak el máshol is (pl. Rábagyarmat, Vas m. Moór Elemér 1932. 159). Mindebből arra lehet következtetni, hogy a szegényeknek, az egereknek, a madaraknak, a raboknak, tolvajoknak adni kell, mert segítségre szorulnak, részben távol kell tartani őket a vetéstől.

„Adataink szerint országszerte is elterjedt lehetett valamely kvázi-áldozati cselekmény a vetés kezdetén, a madarak kártételét elkerülendő. Így például a szomszéd földjére szórták az első vagy első három marék gabonát. 'Ezt vetem a madaraknak...' kezdetű szöveg kíséretében” (Pócs Éva 1990. 670). A német nyelvterületen sokféle ismerik, hogy az első marok gabonát kereszt alakban szórják el, azután rövid mondókéval a továbbiakat a madaraknak, a rozsdának, az egyéb kártevőknek ajánlják fel, hogy ne bántsák a kikelő vetést (WDV³ 1974. 686). A háromszor ismétlődő áldozat, mely minden bizonnyal bibliai alapokon nyugszik, az Újszövetség több helyén is megtalálható. Máté szerint (13. 3–9) a vető által szórt mag egy része az útra esik, ahol a madarak felkapkodják, mások köves talajra, ahol nem tud gyökeret eresztetni, mások a tövis közé hullnak és azért nem tudnak kikelni: „Némely pedig a jó földbe esék, és gyümölcsöt terme...”. A példázat értelmét Jézus így vonta le: „Hasonlatos a mennyeknek országa az emberhez, aki az ő földébe jó magot vetett”.

A vetőre van néhány olyan tilalom, melyet a magyar nyelvterületen sokfelé megtalálunk. Legelterjedtebb a *szótlanság*, melyre sok helyen a vetőmag közé rejtett bezárt lakat is utal (Kalotaszeg Kós Károly 1941–44. 72). A Zempléni-hegységben (Mogyoróska, Abaúj m.) manapság azzal magyarázták a szótlan vetést, hogy nagyon figyelnek a munkára és azt nem akarják eltévesztetni, de egy idősebb ember így indokolta: „Hozzám ne szójj, mert megeszi a veréb a vetést” (Ikvai Nándor 1967. 91). A vető senkivel sem beszélgetett (Szank, Móricgát Bács m. Janó Ákos 1982. 84), de még a köszönést sem fogadta, viszonzta, „...csak a kalapját ütötte fel”. „Vetéskor a magvetőnek beszélni nem szabad, ha köszöntik: *Adjon Isten jó napot! Jó munkát!* akkor is csak a maghordó válaszol nem a magvető: *Adjon Isten kelmeteknek is!*” (Bánfalva, Borsod m. Ethn. 22. 298). Rábagyarmaton nemcsak szótlantul, de behunyt szemmel is végzik a vetést, sőt a nyelve alá kavicsot is tesz, a beszéd megakadályozására (Moór Elemér 1932. 159).

A beszéd akadályozására gabonának, kavicsnak a szájba vétele sok helyen előfordul (Ung m. Kotics József 1989. 29). Számos baranyai faluban 1–3 szem magot tartott a vető a szájában, abban a hitben, hogy a madarak akkor nem tesznek kárt a vetésben (Berze Nagy János 1940. 175). Vas megyében (Rábagyarmat, Viszák) kavicsot tesznek a szájukba, sőt az első marokkal behunyt szemmel vetették (Moór Elemér 1932. 175). Sok helyen a pipázást is tiltották, az üszögösödéstől úgy akarván megvédeni a termést (Berze

Nagy János 1940. 173, 177; Némethy Endre 1938. 62 stb.). Máshol az étkezést is tiltották a saját földön, hanem átmentek a szomszédéra vagy éppen a dűlőútra.

A szótlanság – állapítja meg Szendrey Zsigmond – (1938. 38) „általános követelmény... (ha) hozzávesszük a szem behunyását, lesütését vagy legalábbis a fej lehajtását, hogy a gonosznak éppen úgy legyen csukva a szeme, ne lássa és meg ne ronthassa a cselekvést, a szótlanságnak is analogikus kívánság, a gonosz szájának bekötése a célja, hogy sem szavával, sem szájával ne ártson”.

A vetés bevezésekor a föld sarkában megálltak, levették kalapjukat és elmondtak egy Miatyánkot vagy csak ennyit sóhajtottak: „Istenem, jó Atyám áldd meg!” (Sárrétudvari, Bihar m. P. Madar Ilona 1993. 94). A Palócföldön sok helyen egy marék búzát a magasba dobtak és így kiáltottak: „Ilyen búzát adjál Isten! (Balassa Iván 1989. 29). Sok helyen a vetőzsákot dobták magasra, azt kívánván, hogy olyan magasra nőjön a gabona (Zagyvarékas, Szolnok m. Pócs Éva 1964. 144; Deszk Bálint Sándor 1976. 2. 292). A háztetőre feldobott vetőbrosz arra utalt, hogy a gabonaasztagok olyan magasak legyenek, mint a háztető. Mások a felülről jövő áldást kívánták ezzel a cselekedettel megszerzeni (Berze Nagy János 1940. 173–176; Bálint Sándor 1976. 2. 292; Andrásfalvy Bertalan 1982. 531. stb.).

Találunk azzal kapcsolatban is feljegyzéseket, hogy a vetés befejezése után a föld végét kenderpozdorjával szórták be, ezzel egyrészt az üszögtől akarták megvédeni, de egyben azt is jelezték, hogy a terület már be van vetve. Kusalyban (Szilágy m. Csiszár Mária 1978. 78) éppen úgy szokásban volt, mint a Szamosháton (SzamSz 1. 117, 2. 248). Érdekes, hogy Baranyában látszik nagyon elterjedtnek. Bodán (Baranya m.) már az első napi vetéskor visznek ki pozdorját és azt terítik el, hogy „ojjan erős lögyön a búza szára, mint a kendörnek” (Berze Nagy János 1940. 174). Sásdon (Baranya m.) az első vetés után keresztet vetettek a kenderpozdorjára, majd feldobták a levegőbe, hogy a búzának is olyan erős szára legyen, mint a kendernek (Andrásfalvy Bertalan 1982. 531).

A már befejezett vetés további megvédésére szolgál a föld meztelenül történő megkerülése. Háromszéken ezt elsősorban a madár ellen tették (Balázs Márton 1942. 120), Szilágyban, Szolnok-Dobokában nemcsak a madarak távoltartására, hanem a jég-eső elűzése érdekében háromszor vagy kilencszer kerülték meg az asszonyok (Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos 1943. 227). Solymossy Sándor Szatmárból, Borsodból, Göcsejből sorakoztat fel ide vonatkozó adatokat, amikor ezzel a rossz időt kívánták távol tartani (1943. 324–325). Muraszemenyén (Vas m.) újvasárnap (újholdra eső vasárnap) anyaszült meztelenül járták körbe a vetést. Nem volt szabad visszaneézni; az egyik oldalra nem mentek, hogy a madarak a szomszéd földjét dézsmálják meg (Némethy Endre 1939. 62). Ez a nagy múltú és az antik kortól kimutatható eljárás Európában sokfelé megtalálható és nemcsak a gonoszt kívánta távol tartani, hanem a termékenységre is akart hatni. Idő múlásával a teljes meztelenséget az ingben történő vetéssel és a lábbeli lehúzásával helyettesítették (Szendrey Zsigmond 1928. 38; Balassa Iván 1989. 28).

Még további óvintézkedéseket ismerünk a vetés befejezése után is. Kalotaszegen a megmaradt vetőmagot nem szabad volt a házba bevinni, hanem a tornác egyik oszlopára akasztották fel (Kós Károly 1941–44. 72). „Búzavetéskor egy marokra valót a zsák sarkába kell hagyni a vetőmagból. Csak akkor szabad kikötni, ha kel a búza” (Bátya, Bács m. Fehér Zoltán 1975. 107.).

ÖSSZEKÖZÉS

Az utóbbi évtizedekben a magyar földművelés néprajzi kutatása fellendült. Ezt nemcsak a kitűnő kérdőívek és a segítségükkel összegyűjtött írásos, fényképes és filmmel megörökített hatalmas adatmennyiség bizonyítja, hanem a helyi monográfiák egész sora. A feldolgozás lehetőségét két jelentős vállalkozás is elősegíti. Az egyik a *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Munkaeszköz-történeti Archívuma*, mely a múzeumok tárgyi és a könyvtárak ábrázolási adatait dolgozza fel a régészeti koroktól a 20. századig. A másik a *Magyar Néprajzi Atlasz*, mely egyes lapjain a 19–20. század fordulóján a földművelés és a velük végzett munka földrajzi elterjedését ábrázolja. Számos táji összefoglalást találunk a falvakról szóló monográfiákban, melyek különösen 1965–1985 között nagy számban jelentek meg. Külön meg kell említenem azokat a könyv alakú összefoglalásokat, melyek egy-egy termelvény (pl. kukorica, krumpli, olajos magvak stb.), illetve egy munkaeszköz és a vele végzett munka menetét (pl. eke-szántás, aratás, cséplés, nyomtatás stb.) történeti-néprajzi források bevonásával igyekeztek feltárni. Ha ehhez még a különböző bibliográfiák segítségét is hozzáadom, akkor kitetszik az az alap, melyen a magyar földművelés néprajzi kutatása jelentős eredményeket ért el.

A feltárás és értékelés azonban korántsem egyenletes. A gabonatermelésben a betakarítás, a szemnyerés, elraktározás munkáját jól ismerjük, de eddig kevesen foglalkoztak a vetéssel, amit talán azzal is lehet magyarázni, hogy ehhez a múltban nem sok munkaeszköz, tárgyi anyag kapcsolódott. Annál több a nyelvi, a szellemi, a hithez és babonához köthető elem. Sok mondás, nyelvi fordulat, hasonlat gyökerezik ebben a munkában, melyet a Biblia is sokszor használ és a prédikációkon keresztül eljutott mindez nemcsak a parasztsághoz, hanem a magasabb osztályokhoz is.

A fentiekben néhány, a gabona-, elsősorban a búzavetéssel kapcsolatos kérdést próbáltam megvilágítani, azért elsősorban a búzára figyeltem, mert a Kárpát-medence magyarságánál ez a legfontosabb termés, mely különösen a múltban a legnagyobb területet foglalta el, nemcsak a termelésben, hanem a hagyományokban is.

Az őszi és a tavaszi vetés időpontjának meghatározása rendkívül fontos, hiszen nagymértékben befolyásolja a betakarítandó mennyiséget és annak minőségét. Ezért figyelték különösképpen a Hold és a csillagok járását, és az ebből levont következtetések sok keleti és nyugati hagyományt őriztek meg. A 16. századtól kezdve a naptárak tanácsai, a csíziók, egyes szentek napjai éppen úgy segítettek a legalkalmasabb vetésnap kiválasztásában, mint a hiedelmek, babonák, varázslatok vagy éppen természeti megfigyelések és a helyi időjárásból leszűrt tapasztalatok. A hét egyes napjait eredményesnek, másokat pedig éppen károsnak tartották a vetőmag földbe juttatása szempontjából.

A magyar mezőgazdaságban a föld területét a rajta végzett munkával mérték. Pl. öt kaszás rét, három kapás szőlő, még a középkorban öt eke szántóföld vagyis annyi, amit meghatározott idő alatt el lehetett végezni. A szántóföldet a középkor végétől kezdve a belevethető mag mennyiségével határozták meg, és ez a hivatalos számítás mellett a paraszti gyakorlatban a legutóbbi ideig megmaradt; a meghatározásban a szükséges búzavetőmagot tekintették mindenkor döntőnek. A *mérő* szántóföldben 16–23 árt, a *köböl* 21–58 árt tett ki, a különbözőségek abból adódtak, hogy az úrmértékek nemcsak ország-részenként, hanem nagyobb piacú városokként változtak. Később ezeket igyekeztek egy-egyesíteni, a földterületeket pedig hosszanti mértékekkel rögzíteni.

A meghatározott szántóföldegyesbe bevetett búzamennyiséget az egyes történeti korszakokban, különböző tájakon nehéz meghatározni. Úgy látszik azonban, hogy a mennyiség, ha lassan is, de csökkent, az egyes történeti források még táji különbségeket is rögzítettek. Pl. a 18. század végén Dunántúlon, mintha többet vetettek volna, mint a

Tisza mellékén. A jelentős csökkenés a kézi vetés-gépi vetés váltáskor következett be, mert a vetőmag mennyiséget felére, de egy-egy esetben harmadára lehetett mérsékelni, ami a vetőgépek elterjedésének egyik ösztönzőjévé vált.

A vetésnek a magyar nyelvterületen három jellegzetes segédeszközét lehet nagyobb mértékben bizonyítani, mindegyiket a 14. század végétől, a 15. századtól tudjuk kimutatni. A *vetőabrosz* (vetőruha) elsősorban a Dunán túl ismeretes és itt kötődik a *karácsonyi abrosz* szokásához, vagyis a karácsony este felterített abroszból vetnek. A *vetőkötény* a Dunántúl északi részétől egészen a magyar nyelvhatárig ismert, kapcsolatai elsősorban nyugatra mutatnak. A *vetőzsák* a Duna északi-déli folyásától keletre meghatározó, Erdélyben, a Székelyföldön, de még a moldvai csángóknál ez a leggyakoribb, erre a célra a régiebb formájú ún. *magyarzsákot* használják. A zsák középfelnémet eredetű szó és további kutatásnak kell tisztáznia, hogy ez egyben a vetésre használt eszköz is jelentette-e. Néhány helyi elnevezés még kimutatható, de felvetődik a kérdés, hogy a 14–15. század előtt a vetőmag szórására nem valami bőrből készült zsákot használtak-e. Bár néhány adat ezt a feltevést nem tagadja, de még több kutatásnak kell azt valószínűsíteni. A nehézség az, hogy e kérdésben a régészeti ásatások eredményeire aligha lehet számítani.

A gabonavetést mindig csak férfi végezhetette, asszony vagy gyerek legfeljebb a vetőabrosz (-zsák, kötő) feltöltésében segédkezhetett. A vetést általában a szántóföld jobb sarkában kezdték el. *Egész-* vagy *félelőt* vetettek. Az első elő szélét, mely 4–8 m között változott a föld széle alkotta, míg a másik oldalon a segítő (megtöltő) jegyezte meg, hogy meddig terjedt a vetés. A kimaradt helyeket külön bevetették. Számon tartották, hogy ki a jó vető, aki után nem maradt bevetetlen terület, és ki az, aki éppen csak elvégzi a munkát.

A vetés és a föld viszonya alapvetően kétféle lehetett. Az *alulvetés* a vetésnek olyan módja, amikor a magot a felszántatlan földre vetik, majd leszántják vagy leboronálják. A *felülvetés* esetén a szántásra szórják a magot és azt elboronálják. A kettő keverékét *feles vetésnek* vagy *félmagos vetésnek* mondják, amikor a szántatlan talajra szórt gabonát ekével leforgatják, majd az erre tartalékolt vetőmag kisebbik részét a szántásra szórják és azután beboronálják. Ez utóbbit a 19. század gazdasági irodalma is javallotta, mert a gabona ilyen módon szép egyenletesen kelt.

A kézi gabonavetésnek a 19. században még valóságos rítusát lehetett megfigyelni, annak ellenére, hogy csak töredékesen ismerjük egy-egy helyről leírását, inkább csak néhány elemét örökölték meg. A vetéssel kapcsolatban nemcsak a munka volt a gazda feladata, hanem lényegében a hozzá fűződő szokások nagy részét is ő végezte. Ezért óhatatlanul a katolikus egyház szentmiséje jutott eszembe, ahol a papé a döntő szerep, míg a ministráns igyekszik azt minden vonatkozásban kiszolgálni. Mivel a Biblia a vetés hasonlatát sokszor használja, az ilyenek a prédikációkban, szentbeszédekben gyakran előfordulnak, a kapcsolat még inkább valószínűnek látszik.

Az előkészület már karácsonykor elkezdődik, amikor azt az abroszt terítik fel, melyet a vetéskor használnak. A dunántúli reformátusok azt az abroszt teszik el vetésre, melyet akkor terítettek az asztalra, amikor az újkenyérre vett úrvacsoráról hazajönnek és ebédhez ülnek. A vetőmaggal babonás cselekedeteket végeznek (pl. szoptató asszony tejét cseppentik rá, körmöt vágnak bele stb.). Kisasszonynap éjjelén kiteszik a harmatra, máshol ezt nagypénteken tették.

A vetés előtti napon az egész ház élete megváltozik, mert sok mindent tiltanak (kenyérsütés, pirítás, nemi érintkezés stb.), másokat pedig éppen el kell végezni. A gazda különös gondossággal mosdik, tiszta ruhát vesz, sőt régebbit választ ki, amit már nem is hordanak. Kora hajnalban indulnak ki és gondosan ügyelnek, hogy rosszat jelentő asz-

szonnyal vagy emberrel ne találkozzanak. Elindulás előtt az ostorral keresztet rajzolnak a lovak elébe.

A vetés elkezdése előtt kalapjukat levéve imádkoztak, a katolikusok keresztet vetettek. Utána nem szólaltak meg vetés közben, ha valaki köszönt nekik, akkor a kísérő (maghordó) fogadta és viszonzta. Az első markokkal a koldusoknak, a madaraknak, a raboknak, a földre kereszt alakban szórták. Befejezéskor ismét ima következett, de általában valamivel rövidebben, mint kezdetkor. Sok helyen a vetés végét kenderpozdorjával szórták be, mely nemcsak analógiás varázslat, hanem mutatta, hogy a darab föld bevetésével végeztek. Még egy-egy helyen a vetést meztelenül is megkerülték a rossz elhárítására.

A töredékes rítusnyomokat a jövőben még érdemes lenne kutatni az írott forrásokban is, mert ma már sajnos a terepen történő gyűjtésre és feljegyzésre nemigen van lehetőség.

RÖVIDÍTÉSEK

- ÁL   Állami Levéltár
ASz   Agrártörténeti Szemle (folyóirat)
AT   Agrártörténeti Tanulmányok. Szerk. *Gunst P. és Hoffmann T.*
C   *Ambrosii Calepinii* Dictionarium decem lingvarum 1585.
CzF   *Czuczor Gergely–Fogarasi János*: A magyar nyelv szótára 1–6. Pest 1862–1874.

DDME   A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve
EGL   Erdészeti és Gazdasági lapok (sorozat)
Ethn.   Ethnographia (folyóirat)
EWUng   Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. 1–2. Bp. 1993–1994. Főszerk.: *Benkő Lóránd*
FA   Folklór Archívum (sorozat). Szerk.: *Hoppál Mihály*
GL   Gazdasági Lapok (folyóirat)
Gtud   Gazdasági Tudósítások (folyóirat)
GyEFMK A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Közleményei (sorozat)
HOMÉ   A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
KBM   *Korizmicz László–Benkő Dániel–Morócz István*: Mezei Gazdaság könyve 1. Pest. 1855.
KG   Kertész Gazda (folyóirat)
KKSz   *Markó Imre Lehel*: Kiskanizsai szótár. Bp. 1981.
Kn   *Knieszsa István*: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp. 1955.
Lt, lt   Levéltár, levéltár
MG   Magyar Gazda (folyóirat)
MagyNépr² A Magyarság Néprajza II. kiadás Bp. 1941–1943.
MGB   Mezei Gazdák Barátja (folyóirat)
MGSz   Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (folyóirat)
ML   Mezőgazdasági Lexikon. Szerk.: *Bezerédi Adorján–Szilassy Zoltán* 1–2. Bp. 1913.

- MMMK Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (évkönyv)
- MNA Magyar Néprajzi Atlasz. Szerk.: *Barabás Jenő* Bp. 1987. A vetésre vonatkozó lapokat *Szolnoky Lajos* állította össze
- MNépr Magyar Néprajz (sorozat) III., VII.
- MNL Magyar Néprajzi Lexikon 1–5. Főszerk.: *Ortutay Gyula*. Bp. 1977–1982.
- MNy Magyar Nyelv (folyóirat)
- MnyA Magyar Nyelvjárások Atlasza 1–6. Szerk.: *Deme László–Imre Samu*. Bp. 1970–1977.
- MszFgrE A magyar szókészlet finnugor elemei. 1–3. Főszerk. *Lakó György* Bp. 1967–1978
- MTsz *Szinnyei József*: Magyar tájszótár I–II. Bp. 1893–1901.
- NÉ A Néprajzi Múzeum Értesítője (folyóirat, 1954-től évkönyv)
- ND Népismereti Dolgozatok. Szerk.: *Kós Károly, Faragó József*. Bukarest
- NG Nemzeti Gazda (folyóirat)
- NK Néprajzi Közlemények (időszakos sorozat)
- Nlá Néprajzi Látóhatár (folyóirat) Szerk.: *Viga Gyula*
- NyF Nyelvészeti Füzetek (sorozat)
- NySz *Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond*: Magyar nyelvtörténeti szótár... I–III. Bp. 1890–1893.
- OkISz *Szamota István–Zolnai Gyula*: Magyar Oklevél szótár. Bp. 1902–1906.
- OL Országos Levéltár
- OrmSz *Kiss Géza–Keresztes Kálmán*: Ormánysági szótár. Bp. 1952.
- PPI *Pápai Páriz Ferenc*: Dictionarium Latino-Hungaricum. Lőcse 1708.
- RMG *Berrár Jolán–Károlyi Sándor*: Régi magyar glosszárium. Bp. 1984.
- RMNyA A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza I. Szerk.: *Muradin László–Juhász Dezső*. Bp. 1995.
- SzamSz *Csúry Bálint*: Szamosháti szótár I–II. Bp. 1935–1936.
- SzlavSz *Penavin Olga*: Szlavóniai (kórógyi) szótár. 1–3. Újvidék 1967–1978.
- SzNySz *Gálffy Mózes–Márton Gyula*: Székely nyelvöldrajzi szótár. Bp. 1987.
- SZOU *Demény Lajos–Pataki József*: Székely Oklevéltár. Új sorozat. Bukarest, 1987–
- SzT *Szabó T. Attila*: Erdélyi magyar szótörténeti tár. Bp.–Bukarest, 1975–1998.
- TESz A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3. Főszerk.: *Benkő Loránd*. Bp. 1967–1976.
- TGy Tudományos Gyűjtemény (folyóirat)
- Tsz Magyar Tájszótár. Kiadta a Magyar Tudós Társaság. Budán 1838.
- ÚMNGy Új Magyar Népköltési Gyűjtemény (sorozat). Megindította: *Ortutay Gyula*
- ÚMTsz Új magyar tájszótár 1–3. Főszerk.: *B. Lőrinczy Éva*. Bp. 1979–1992.
- VU Vasárnapi Újság (folyóirat)
- WDV³ Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Red.: *Oswald A. Erich* und *Richard Beitzl*. Stuttgart 1974.

IRODALOM

Andrásfalvy Bertalan

1982 Népi kultúra és életmód. In: Sásd. Szerk.: *Füzes Miklós*, Sásd

Balassa Iván

1940 A debreceni cívis földművelés munkamenete és műszókincse. Debrecen

1964 Földművelés a Hegyközben. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 1. Bp.

1973 Az eke és szántás története Magyarországon. Bp.

1978 Ikonographische Quellen der Arbeitsgeräteforschung. In: Museum und Kulturgeschichte. Münster

1989 A palócok földművelésének jellemzői. In: Palócok III. Szerk.: *Bakó Ferenc*, Eger

1997 Homományos időjóslás, időmágia Magyarországon a 18–20. században. HOMÉ. XXXV–XXXVI, 567–594.

1997 A gabonavetőmag kiválogatása és előkészítése. ASz (megjelenőben)

Balázs Márton

1942 Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Sepsiszentgyörgy

Bálint Sándor

1976 A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. Szeged

1977 Ünnepi kalendárium. I–II. Bp.

Bél Mátyás l. Wellmann Imre

Bellon Tibor

1973 Karcag város gazdálkodása (Földművelés). Szolnok

1979 Szeghalom paraszti gazdálkodása. In: Szeghalom. Szerk.: *Miklya Jenő, Szabó Ferenc*, Szeghalom

1981 A köles termesztése. Ethn. 92. 233–288.

1984 Földművelés. In: Kecel története és néprajza. Szerk.: *Bárth János*, Kecel

Benda Gyula

1973 Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867. Számok és történelem 1. Szerk.: *Danyi Dezső–Fügedi Erik*, Bp.

Bentzin, Ulrich

1980 Bauerarbeit im Feudalismus. Berlin

Berze Nagy János

1940 Baranyai néphagyományok 3. Pécs

Bogáts Dénes

1943 Háromszéki oklevél-szójegyzék. Erdélyi Tudományos Füzetek 163. Szerk.: *Szabó T. Attila*, Kolozsvár

Bogdán István

1970 Helyi földmértékeink a XVIII. században. Történeti Statisztikai Évkönyv 1967–1968. Bp.

1973 Helyi földmértékeink 1828-ban. Levéltári Közlemények 51–101.

1978 Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp.

Csergő Bálint

1994 Mértékegységek és mérőeszközök századunk húszas-harmincas éveiben Küküllőkeményszőlőfalván. ND. 120–140.

Csiszár Mária

1978 Földművelés a Mázsa patak mentén (szakdolgozat, kézirat)

- Dankó Imre*
1974 A néprajzi illusztráció egy érdekes fajtája. DDME. 721–749.
- Egri Antal*
1963 Területátszámító zsebkönyv. Bp.
- Enyedi Emese*
1994 A gyergyói hitvilág vallásos elemei. NLá. 3. 3–4. 188–192.
- Farkas József*
1992 A hagyományos földművelés Mátészalkán. In: Mátészalka néprajza. Szerk.: Ujváry Zoltán, Debrecen
- Fehér Zoltán*
1975 Bátya néphite. FA. 3.
- Fél Edit*
1938 Néprajzi adatok Órhalomból (Nógrád m.) NÉ. 30. 73–85.
- Fél Edit–Hofer Tamás*
1967 Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban. NK. XIII. 3–4.
1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Balassi Kiadó. Bp.
- Gaál László*
1978 A magyar növénytermesztés múltja. Bp.
- Gálffy Mózes l. Nemes Zoltánné*
- Gönczi Ferenc*
1910 A természeti elemek kultuszának maradványai a göcseji s hetési népnél... Ethn. 21. 284–291.
- Gulyás Éva*
1976 Jászdózsai hiedelmek. FA. 4.
- Guttman Miklós*
1991 Adatok Nárái nyelvéhez és néprajzához. Szombathely
- Györffy István*
1942 Földművelés. A vetés, boronálás, gyomirtás. MagyNépr² 2. 148–202.
- Haáz Ferenc Rezső*
1932 Az udvarhelyi székely szekér. NÉ. 24. 10–11.
- Herrmann Antal*
1893 A köröm a néphitben. Ethn. 4.
- Hofer Tamás l. Fél Edit*
- Hoppál Mihály*
1975 Visontai hiedelmek. In: Fejezetek Visonta történetéből. Szerk.: Bakó Ferenc, Eger
- Ikvai Nándor*
1967 Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. Műveltség és Hagyomány IX. Szerk.: Gunda Béla, Debrecen
1977 Földművelés az Ipoly és a Börzsöny között. In: Börzsöny néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor, Szentendre
- Imreh István*
1983 A törvényhozó székely falu. Bukarest
- Ipolyi Arnold*
1854 Magyar Mythologia (II. kiadás 1929). Bp.
- Jakucs István*
1962–1963 A csíziók és kalendáriumok története, különös tekintettel a debreceni régi naptárakra. DDME 203–215.

- Janó Ákos*
1982 Fejezetek a szanki és mórícgáti tanyásgazdálkodás múltjából. A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 1.
- Káldy József*
1908 Bakonyi babonák és szólásmódok. Ethn. 19. 284–289.
- Kiss Áron*
1891 Tornyos-pálcai babonák. Ethn. 2.
- Kiss Lajos*
1988 Az anonymusi tulbou és a tömlő. MNy. 84. 67–69.
- Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen*
1885–1904 A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. 1–5. Bp.
- Kós Károly*
1941–44 Népi földművelés Kalotaszegen (kézirat)
1994 Népi földművelés a Mezőségen. ND 88–119.
- Kotics József*
1989 Szántóföldi növénytermesztés két ungvideki faluban. In: Néprajzi Közlések V. Pozsony
- Kovács Géza*
1949 Adatok a szilágysági népi űrmértékek kérdéséhez. Ethn. 61. 267–271.
- Kovács Endre*
1993 Földművelés egy bácskai magyar faluban. Bp.–Újvidék
- Kovačevićova, Soňa*
1987 Človek tvorca. Bratislava
- Kőrösi Mihály*
1788 Magyar Concordántzia avagy ó és új Testamentumra Mutató Tábla 1–2. Győrben
- Lippay János*
1662/1721 Calendárium Oeconomicum Perpatuum... Kassa
- Makkai László*
1974 Östliches Erbe und westliche Leihe in der ungarischen Landwirtschaft der frühfeudalen Zeit (10–13 Jh). Asz. XVI.
1957 Paraszti és majorsági termelés a XVII. században. AT. 2. Szerk.: *Kosáry Domokos* Bp.–Gödöllő
- (P) Madar Ilona*
1967 Sárrétudvari hiedelmek. NK. XII. 1–2. 23–225.
1983 Békés társadalma és tudatvilága (Vallásos élet, hiedelemvilág) In: Békés város néprajza. Szerk.: *Dankó Imre*, Békés
1993 Sárrétudvari néprajza. Debrecen
1996 Alsó-Garam-mente földművelése. Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére. Szerk.: *Novák László*, Szentendre
- Márton Gyula l. Nemes Zoltánné*
- Márton László*
1983 A békési földművelés és állattartás leírása. In: Békés város néprajza. Szerk.: *Dankó Imre*, Békés
- Melich János*
1942 Véka. MNy. 38. 325–334.
- Mitterpacher Lajos*
1779–1794 Elementa rei rusticae... Bécs

Molnár Balázs

1978 Mezőgazdasági népességünk szakismeretéhez: a vetőmag kiválasztása és csávázása, a rozsolás... Ethn. 89. 560–577.

Molnár Imre

1971 Földművelés. In: Tápé története és néprajza. Szerk.: *Juhász Antal–Ilia Mihály*, Tápé

Moór Elemér

1932 A földműveléssel kapcsolatos szokások, hiedelmek és babonák Rábagyarmaton. Ethn. 43. 43–44.

Móra István

1913 „Jeles napok”. NÉ. 14. 76.

Nagy Géza

1992 Bodroghközi tájszótár. Pácin

Nagy Gyula

1963 Hagyományos földművelés a Vásárhelyi-pusztán. NK. VII. 2.

1973 Hagyományos földművelés Vésztőn. In: Vésztő története. Szerk.: *Szabó Ferenc*, Vésztő

Nagyváti János

1791 Szorgalmatos mezei gazda 1–2. Pest

Nagyváthy János

1821 Magyar practicus termesztő, Pesten

Nemes Zoltánné, Gálffy Mózes, Márton Gyula

1974 Torjai szójegyzék. Sepsiszentgyörgy

Némethy Endre

1938 Kemenesalji hiedelmek a földművelés és állattenyésztés köréből. Ethn. 49. 230–231.

1939 Népi hiedelmek és szokások Muraszemenyéről. NÉ. 31. 62–64.

1947 Domaházi hiedelmek és szokások. Ethn. 58. 122–123.

Novák József

1913 Adatok Bény község néprajzához. NÉ. 14. 53.

Nyárády Mihály

1930 Az őszi rozs termelése Ramocsaházán. NÉ. 22.

O. Nagy Gábor

1976 Magyar szólások és közmondások.² Bp.

Óvári Kelemen l. Kolosvári Sándor

Pais Sándor

1964 A becsvölgyi gazdálkodás. NK. IX. 2.

Papp Zoltán Sándor

1975 A beregdaróci ember élete a századfordulón. Bp.

Pócs Éva

1964 Zagyvarékas néphite. NK. IX. 3–4.

1965 A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelmeköre. NK. X. 3–4.

1974 Az alávetés. Adatok a vetéstechnikák fejlődéséhez Szolnok megyéből. Ethn. 85. 38–48.

1990 Néphit. Mnépr. 7. 527–692.

Rugyenko Sz. I.

1955 Baskirü. Moszkva–Leningrád

Sándor Mihályné

1976 Egy bihari parasztasszony hiedélmei. FA. 4.

- Solymosné Göldner Márta*
1984 A gazdasági élethez fűződő szokások. In: Kecel története és néprajza. Szerk.: *Bárth János*, Kecel
- Solymossy Sándor*
1943 Hitvilág. MagyNépr.² 4. 286–382.
- Szabó István*
1975 A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. AT. 2. Bp.
- Szabó László*
1990 Népi természetismeret. MNépr. VII. 725–741.
- Székely György*
1961 Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV–XVI. században. ASz. 3–4.
- Szendrey Ákos*
1948 A magyar néphit kutatása. Szerk.: *Györffy György*. Bp.
- Szendrey Zsigmond*
1928 Szatmár megye néphagyományai II. Ethn. 39. 27–38.
1941 A tavasz, nyár és őszi ünnepkörének szokásai és hiedelmei. Ethn. 52. 180–188.
- Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos*
1941 Mutató a magyar szokás- és babonaszótárból. NÉ. 32.
1943 Szokások. MagyNépr.² 4. 132–285.
- Takács Lajos*
1976 Egy irtásfalú földművelése. Bp.
- Theschedik Sámuel*
1786 A paraszt ember Magyarországban... Pécs
- Ujváry Zoltán*
1969 Az agrárkultusz kutatása a magyar és európai folklórban. Műveltség és Hagyomány 1. Szerk.: *Gunda Béla*. Debrecen
- Varga Gyula*
1985 A bárándi agrártermelés 1700–1945. In: Báránd története és néprajza. Szerk.: *Balassa Iván*. Báránd
- Vargyas Lajos*
1945 Adatok a makádi néphithez. Ethn. 56. 60–65.
- Verebélyi Kincső*
1992 A magyar csíziók folklorisztikai vizsgálatának egyik lehetősége. Ethn. 103. 89–133.
- Viga Gyula*
1987 19. századi miskolci kalendáriumok néprajzi vonatkozásai. Miskolc
- Vilkuna, Kustaa*
1958 A hét és napjai. Ethn. 69. 185–207.
- Vorobjov N. I.*
1953 Kazanszkie tatarü. Kazan–Leningrád
- Wellmann Imre*
1979 A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. AT. 6. Bp.
1984 *Bél Mátyás*: Magyarország népének élete 1730 táján. Bp.
- Wisloczkiné Dörfler Anna*
1892 A kalotaszegi néphit köréből. Ethn. 3. 367.

DIE MANUELLE GETREIDEAUSSAAT IN UNGARN

In den vergangenen Jahrzehnten hat die ethnographische Forschung in Bezug auf den Ackerbau in Ungarn neuen Aufschwung genommen. Einen Beweis hierfür liefern nicht allein die Unmenge an schriftlichen Dokumenten, die mit Hilfe ausgezeichneter Fragebögen erstellt werden konnten, sowie auch Fotos und Filmmaterial, sondern ebenso eine Reihe von Monographien. Die Möglichkeit, diese aufzuarbeiten, wird durch zwei bedeutende Unternehmen gefördert. Das eine ist das Archiv für die Geschichte von Arbeitsgeräten des Ungarischen Museums für Landwirtschaft, von dem die gegenständlichen Angaben aus Museen und die aufgezeichneten Angaben von Bibliotheken angefangen von archäologischen Zeiten bis hin zum 20. Jahrhundert aufgearbeitet werden. Das andere ist der Ungarische Atlas für Ethnographie, in dem u.a. die geographische Ausbreitung des Ackerbaus und die damit zusammenhängenden Arbeiten um die Wende vom 19./20. Jahrhundert dargestellt sind. In den Monographien über einzelne Dörfer sind ebenfalls zahlreiche Landschaftsmonographien anzutreffen, welche vor allem zwischen 1965 und 1985 in recht ansehnlicher Zahl erschienen. An dieser Stelle sollen aber auch die Zusammenfassungen in Buchformat erwähnt werden, die darum bemüht sind, die Ausbreitung bestimmter Produktionspflanzen (z.B. Mais, Kartoffel, Ölfrüchte usw.) bzw. die Arbeitsgeräte und den Ablauf der mit ihnen ausgeführten Arbeiten (z.B. Pflug – Pflügen, Ernten, Dreschen usw.) unter Hinzuziehung der historisch-ethnographischen Quellen aufzudecken. Zählt man dann hierzu noch die Hilfestellung durch die verschiedenen Bibliographien hinzu, so zeichnet sich die Grundlage ab, auf der die ethnographische Erforschung des Ackerbaus so bedeutende Ergebnisse erlangen konnte.

Aufdeckung und Auswertung stehen hier aber bei Weitem nicht in Einklang miteinander. Was die Getreideproduktion anbelangt, so sind uns die Arbeiten der Getreideeinbringung, des Dreschens und des Lagerns wohl bekannt, während sich nur Wenige mit der Aussaat beschäftigt haben. Erklären lässt sich dies vielleicht damit, dass für diese Arbeit früher kaum Arbeitsgeräte, also keine Gegenstände gebraucht wurden. Umso mehr Elemente birgt diese Arbeit, die mit Geistern, Glauben und Aberglauben verknüpft sind. Vielerlei Sprüche, Redewendungen und Gleichnisse haben in dieser Arbeit ihre Wurzeln, die auch von der häufig Bibel gebraucht wurden und im Rahmen von Predigten nicht nur der Bauernschaft, sondern auch den höher gestellten Schichten geläufig wurden.

Mit diesen Ausführungen wollte ich auf einige Fragen der Getreide- insbesondere der Weizenaussaat hinweisen. Dem Weizen galt meine besondere Aufmerksamkeit, weil er für das Ungarntum im Karpatenbecken die wichtigste Produktionspflanze darstellt, die vor allem in der Vergangenheit die größte Anbaufläche beanspruchte und auch in den Überlieferungen am stärksten vertreten ist.

Die Bestimmung des Zeitpunktes für die Aussaat im Herbst und im Frühjahr war von außerordentlichem Gewicht, denn von ihm hängen Quantität und Qualität der Ernte ab. Aus diesem Grunde beobachtete man vor allem den Mond und die Sterne, und die daraus gezogenen Schlüsse fanden ihren Niederschlag in vielen Überlieferungen des Morgen- wie auch des Abendlandes. Vom 16. Jahrhundert an halfen die guten Ratschläge auf Kalenderblättern, Pfiffigkeiten und die Namenstage der Heiligen ebenso bei der Auswahl des günstigsten Tages für die Aussaat wie auch Glaubensvorstellungen,

Aberglauben, Zaubereien oder die Erfahrungen aus Natur- und Wetterbeobachtungen. Man hielt einige Tage in der Woche für besonders geeignet, andere hingegen sogar für schädlich für die Aussaat.

In der ungarischen Landwirtschaft bemaß man die Ackerfläche nach der auf ihr vollbrachten Arbeit, wie z.B. eine Fünfmahdwiese, ein Dreiechackenweinberg und im Mittelalter ein Fünfpflugacker, was mit anderen Worten heißt, wie viel Arbeit in einem bestimmten Zeitraum auf einer bestimmten Fläche geleistet werden konnte. Die Ackerfläche wurde vom Ende des Mittelalters an nach der auf ihr ausgebrachten Saatgutmenge berechnet, und dies wurde neben der späteren amtlichen Berechnung in der bäuerlichen Praxis noch bis in jüngste Vergangenheit beibehalten. Man nahm stets die Menge an ausgesätem Getreide als Grundlage für die Berechnungen. Demzufolge machten ein Scheffel (ung.: mérő) etwa 16–23 Ar und eine Butte (ung.: köböl) etwa 21–58 Ar aus. Die starken Differenzen bei den einzelnen Maßen lassen sich dadurch erklären, dass sich der Inhalt der Messgefäße nicht allein innerhalb des Landes voneinander unterschied, sondern auch von Markt zu Markt anders berechnet wurde. Später versuchte man, ein einheitliches Maß zu finden und die Ackerfläche ihrer Längsausdehnungen entsprechend zu berechnen.

Es ist recht schwierig, die Getreidemenge, die auf einer Ackerfläche mit einem bestimmten Maß ausgesät wurde, für die einzelnen historischen Epochen und die verschiedenen Landschaften festzulegen. Es hat aber den Anschein, als ob die Menge – wenn auch langsam – so doch rückgängig war. Einige historische Quellen verzeichnen auch die Unterschiede von Landschaft zu Landschaft. So wurde z.B. Ende des 18. Jahrhunderts in Transdanubien scheinbar mehr ausgeät als in den Gegenden am Laufe der Theiß. Zu einem einschneidenden Rückgang der Saatgutmenge kam es dann aber beim Übergang von der manuellen zur maschinellen Aussaat. Die Menge an Saatgetreide konnte bis um die Hälfte, stellenweise sogar auf ein Drittel verringert werden. Diese Tatsache machte natürlich die Saatgeräte immer attraktiver.

Auf dem ungarischen Sprachgebiet lassen sich drei typische Hilfsmittel für die manuelle Aussaat für die Zeit vom Ende des 14. bzw. vom 15. Jahrhundert an nachweisen. Das sog. Saattuch (ung. vetőabrosz) war vor allem in Transdanubien bekannt, wo es auch Beziehungen zum Brauch der sog. Weihnachtsdecke (ung.: karácsonyi abrosz) gibt, d.h., zu dem Brauch, das Tischtuch vom Weihnachtstisch als Saattuch zu benutzen. Die Saatschürze (ung.: vetőkötény) war vom Norden Transdanubiens über das ganze ungarische Sprachgebiet verbreitet und wies insbesondere abendländische Bindungen auf. Der sog. Saatsack (ung.: vetőzsák) ließ sich von Nordsüdlauf der Donau gegen Osten hin und dann sogar in Siebenbürgen und im Szeklerland und auch bei den Tschango in Moldawien nachweisen. Am meisten verbreitet war seine älteste Form, der sog. ungarische Sack. Das Wort „Sack“ stammt aus dem Mittelhochdeutschen, und es bedarf weiterer Forschungen, ob es auch gleichzeitig die Bezeichnung für das Hilfsmittel zur Aussaat war.

Es lassen sich auch noch einige lokal gebundene Bezeichnungen nachweisen, doch dabei stellt sich die Frage, ob man vor dem 14./15. Jahrhundert für das Ausstreuen der Saat nicht eine aus Leder gefertigte Art Sack benutzt hat. Obgleich diese Annahme von einigen Angaben nicht verneint wird, bedarf es weiterer Forschungen zu deren Beweis. Die Schwierigkeit besteht darin, dass man bei dieser Frage kaum auf Ergebnisse aus archäologischen Grabungen rechnen kann.

Das Aussäen durfte immer nur erledigt werden. Frauen oder Kindern war es höchstens erlaubt, beim Auffüllen des Saattuches (oder des Saatsackes bzw. der

Saatschürze) behilflich zu sein. Man begann meistens an der rechten Ecke des Feldstückes mit der Aussaat, um dann einen ganzen oder einen halben Wurf breit zu besäen. Den Rand des ersten Wurfes, der zwischen 4–8 Miskolc breit war, bildete der Ackerrand, während eine Hilfskraft (zum Saatnachfüllen) an der anderen Seite beobachtete, wie weit der Wurf reichte. Leer gebliebene Stellen wurden später nachgesät. Man wusste genau, wer als guter und genauer Sämann galt und wer nicht.

Je nach Bodenbeschaffenheit wurde in zwei unterschiedlichen Formen gesät. Entweder wurde das Saatgut auf den ungepflügten Boden ausgebracht und danach eingepflügt oder eingeeegt. Oder aber es wurde auf den umgepflügten Boden gestreut und dann eingeeegt. Eine weitere Variante bestand darin, die Saat auf den ungepflügten Boden zu streuen, diesen mit dem Pflug zu bearbeiten und einen Rest des Saatgutes auf den gepflügten Boden zu streuen und einzueggen. Die letztere Art wurde auch in der Fachliteratur des 19. Jahrhunderts empfohlen, weil das Getreide auf diese Weise schön gleichmäßig aufief.

Im vergangenen Jahrhundert war die manuelle Getreideaussaat noch von einer Art Ritus begleitet, der uns – wenn auch nur durch eine bruchstückhafte Beschreibung – bekannt ist, und von dem einzig und allein ein paar Elemente erhalten blieben. Was die Aussaat anbetrifft, so bestand die Aufgabe des Bauern nicht allein darin, die Arbeit zu erledigen, sondern einen Großteil der damit einhergehenden Bräuche wurde ebenfalls von ihm ausgeführt. So mag es nicht von ungefähr sein, dass dies an die heilige Messe der katholischen Kirche erinnert, wo dem Pfarrer die tragende Rolle zukommt und die Ministranten darum bemüht sind, ihm diensteifrig zur Seite zu stehen. Da auch in der Bibel recht oft das Gleichnis von der Saat angeführt wird und es auch immer wieder in den Predigten vorkommt, erscheint hier eine Beziehung zueinander noch wahrscheinlicher.

Die Vorbereitungen nehmen schon um Weihnachten ihren Anfang, wenn das Tischtuch aufgelegt wird, das später dann zur Aussaat benutzt wird. In Transdanubien hoben die Anhänger der reformierten Kirche jenes Tischtuch für die Aussaat auf, mit dem man den Mittagstisch nach dem Abendmahl zur Feier des neuen Brotes gedeckt hatte.

Das Saatgut wurde gern mit abergläubischen Handlungen verzaubert. So ließ man z.B. Muttermilch darauf tropfen, schnitt Fingernägel hinein, stellte es in der Nacht vor Mariä Geburt oder vor Karfreitag in den Tau usw.

Am Vortag der Aussaat verhielt man sich ganz anders als üblich, denn es gab viele Verbote (Brotbacken, Braten, Geschlechtsverkehr usw.) oder aber einige Arbeiten mussten eben dann erledigt werden. Der Bauer reinigte sich besonders gründlich, kleidete sich frisch an, wobei dies oft Kleidungsstücke waren, die ansonsten nicht mehr getragen wurden. Man fuhr frühmorgens aufs Feld hinaus und war sehr darauf bedacht, dass man niemandem begegnete, der etwas Böses hätte bedeuten können. Vor der Ausfahrt zeichnete man mit der Peitsche ein Kreuz vor das Gespann.

Bevor mit der eigentlichen Aussaat begonnen wurde, sprach man barhäuptig ein Gebet, die Katholiken bekreuzigten sich dabei. Danach wurde nicht mehr gesprochen. Grüßte jemand den Sämann, so erwiderte nicht er, sondern sein Gehilfe diesen Gruß.

Die erste Handvoll Saat streute man für die Bettler, die Vögel und die Gefangenen in Kreuzform auf die Erde. Nach getaner Arbeit wurde wieder ein Gebet gesprochen, meist aber ein kürzeres als zu Beginn. Vielerorts streute man am Ende der Aussaat Hanfstückchen auf die Erde, was weniger ein Analogiezauber als vielmehr ein Zeichen

dafür war, wie weit das Land besät war. An einigen Orten war es Brauch, den besäten Acker nackt zu umschreiten, um ihn vor dem Bösen zu bewahren.

Es wäre lohnend, in Zukunft Bruchstücke dieser Riten auch in den schriftlichen Quellen zu erforschen, denn heute bietet sich leider kaum noch eine Möglichkeit, diese vor Ort zu sammeln oder aufzuzeichnen.

Iván Balassa